

Janko Jarc

Kočevsko v narodnoosvobodilni vojni

Kočevsko v ožjem pomenu besede je oni del slovenske zemlje, na katerem so do konca l. 1941 skozi šest stoletij kot narodno mešani nemški otok sredi Slovencev živeli Kočevarji. Pretežni del tega Kočevskega je bilo jedro predvojnega kočevskega okraja, s svojimi obrobji pa je segalo tudi v sosednji novomeški in črnomaljski okraj. Po Kočevarjih poseljeno ozemlje se v glavnem krije z mejami nekdanje ortenburške kočevske gosposčine, le da je ta s svojim jugozapadnim predelom segala še na območje Gerovega.

Danes pojmujeemo kot Kočevsko vse področje bivšega okraja Kočevje. Tako ga je tudi opisal Ivan Simonič v svoji Zemljepisni podobi kočevskega ozemlja.¹ Ker je vse področje kočevskega okraja bilo teren, na katerem je razvijal svoje delo Okrožni komite KPS v Kočevju in od druge polovice l. 1941 tudi Okrožni odbori OF za kočevsko oziroma kočevskoribniško okrožje, vpoštevam pri tem pregledu vse ozemlje bivšega kočevskega okraja obenem z obrobnimi področji nekdanjega kočevskega narodnega otoka, ki so segala v novomeški oziroma črnomaljski okraj.

Ker je narodnoosvobodilni in revolucionarni boj najtesneje povezan z naprednim in delavskorevolucionarnim gibanjem sploh, je nujen vsaj kratek oris tudi predvojnega delavskega gibanja na Kočevskem.

Pregled je sestavljen na podlagi gradiva, objavljenega v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI (do sedaj knjiga 1—10), med tem ko sem mogel članke v časopisih in časnikih ter arhivalne vire uporabljati le toliko, kolikor so mi bili dosegljivi. Zato ta pregled ni popolen in je le oris važnejših dogodkov na Kočevskem v obdobju narodnoosvobodilnega boja. Pri tem opozarjam na ustrezna poglavja v delu Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I in II ter na sestavek Kočevska v boju za svobodo, ki sta ga napisala Marjetka Kastelic in Bogomil Gerlanc.²

¹ KOČEVSKO, Zemljepisni, zgodovinski in umetnostno-kulturni oris kočevskega okraja. Izdalo Turistično-olepševalno društvo v Kočevju, 1956, str. 5—72 (dalje Kočevsko).

² KOČEVSKO, str. 129—168.

I.

Med obema vojnama se je napredno delavsko gibanje na Kočevskem naslanjalo predvsem na delavstvo v Kočevju. Tamkajšnji rudnik, od l. 1890 last Trboveljske premogokopne družbe, je v desetletju po prvi vojni dosegel največji vzpon in je ta čas zaposloval nad 1200 rudarjev. V tovarni sukna »Tekstilana«, ustanovljeni l. 1921, je delalo nad 200 delavcev, tekstilna tovarna »Triglav«, ustanovljena l. 1934, pa je lahko zaposlila do 750 delavcev. V Auerspergovi Šumski industriji je bilo poleg desetine stalnih nastavljenecv zaposlenih še do 150 sezonskih delavcev, podobno tudi na obratu Lesne industrije d. z o. z. V Ribnici je bila manjša tekstilna delavnica z nekaj desetinami delavcev. V ostalem je bilo na Kočevskem, v Ribniški dolini in v Loškem potoku v lesni industriji zaposlenih še nekaj stotin pretežno sezonskih delavcev, nekaj sto pa je bilo navadnih gozdnih delavcev, ki so si pogosto morali iskati zaslužka tudi v slavonskih in bosanskih gozdovih. Nekaj delavstva na tem področju je bilo zaposlenih tudi v opekarnah in drugih manjših obratih.

Drugi pomembni faktor naprednega delavskega gibanja na tem področju so bili železničarji in železniški delavci v Kočevju in ob kočevski progi, katerih večina se je po prevratu 1918 vključila v Zvezo prometnih in transportnih delavcev. Ti so tudi v kasnejših obdobjih režimskih pritiskov in represalij trdno vztrajali pri svojem socialističnem prepričanju.

Prav rudarji in železničarji so bili jedro naprednega delavskega gibanja na Kočevskem. Revolucionarno gibanje na tamkajšnjem rudniku sega v čas splošnega revolucionarnega vretja, ki je ob in po koncu prve vojne z gesli oktobrske revolucije zajemalo evropska ljudstva. Vojaki, ki so se vračali iz ruskega ujetništva, so prinašali s seboj revolucionarni zanos, mnogi pa tudi trajno zavest pripadnosti k revolucionarnemu delavskemu pokretu. Eden takih je bil npr. Jože Dvojmoč, ki je kmalu bil med vidnimi voditelji pri kočevskem delavstvu. Vračali pa so se tudi slovenski rudarji, do tedaj zaposleni zlasti v rudnikih Alpine Montan Gesellschaft v Leobnu, kjer je pred in med prvo svetovno vojno delalo nad 1000 Slovencev. Ko je v začetku pomladi 1919 revolucionarno gibanje vzviharilo tamkajšnje delavstvo, je bilo med vodilnimi organizatorji tega gibanja tudi 25 Slovencev, ki so bili potem v noči med 18. in 19. aprilom 1919 aretirani, odvedeni v zapore okrožnega sodišča v Leobnu in nato izgnani v Jugoslavijo. Večina slovenskih rudarjev je v znak solidarnosti z izgnanimi tovariši zapustila delo v Leobnu in se s posebnim vlakom vrnila v domovino ter se zaposlila v domačih rudnikih. Del teh rudarjev je prišel tudi v Kočevje, med njimi npr. brata Franc in Andrej Blazzutti, Andrej Zalesnik, Rudolf Pavšič, Jožef Pajman in drugi, ki so kmalu bili med organizatorji delavskega gibanja pri kočevskih rudarjih. Ti so bili takrat organizirani v socialistični stranki in se prištevali h komunistom, ter bili člani Unije rudarjev, ki je bila skupna sindikalna organizacija rudarjev Jugoslavije. Prva krajevna organizacija Komunistične stranke Jugoslavije v Kočevju je bila ustanovljena 23. marca 1920, večino njenega vodstva in članstva pa so sestavljali rudarji.

Med železničarsko stavko aprila 1920 so rudarji in lesni delavci Kočevja in Ribnice stopili v osemindeseturno solidarnostno stavko, ne da bi čakali navodil svojih strokovnih organizacij. Med stavko in po njej je bilo na rudniku več močno obiskanih zborovanj, na katere je prihajalo tudi okoliško kmetско prebivalstvo. Ko je bil 26. aprila 1920 v Kočevje odposlan bataljon vojaštva, je to ponovno razburilo delavstvo, ki je proti temu protestiralo na posebnem zborovanju, vojaštvo in žandarmerija pa sta obkolila zborovalce in aretirala več članov strokovnega odbora. Po končani stavki je ravnateljstvo rudnika odpustilo 6. maja 87 rudarjev, 14. maja pa je bilo pet najvidnejših organizatorjev stavke iz Kočevja tudi prisilno odseljenih v domovinske občine. Temu je sledil nadaljni odpust okoli 300 najzavednejših rudarjev, ki v Jugoslaviji niso mogli dobiti več zaposlitve in so si po večini morali iskati dela v tujini. V vodstvo organizacije so sedaj namesto izgnanih tovarišev stopili med drugimi tudi brata Blazutti in Jože Dvojmoč. Številčna moč Komunistične stranke se je očitno pokazala ob volitvah v Ustavodajno skupščino 28. novembra 1920: Po statistiki z dne 31. januarja 1921 je Kočevje štelo 3359 prebivalcev, od teh 1226 nemške narodnosti, Ker Kočevarjem takrat ni bila priznana volilna pravica, je v Kočevju glasovalo le 371 volilcev. Od teh so komunisti na svoji listi zbrali 205, socialisti 31, ostale štiri meščanske stranke pa 135 glasov.

Prva prava stavka rudarjev v Kočevju se je začela 17. decembra 1920 in končala 11. januarja 1921. V njej so rudarji dosegli 30 do 50 odstotno zvišanje svojih mezd. Na enem takratnih zborovanj stavkujočega delavstva je govoril tudi Djuro Djakovič. L. 1923 je prišlo na rudniku še do novega mezdnege gibanja, ki pa ni uspelo. Zatem je delavsko gibanje na Kočevskem za nekaj let dokaj zamrlo.

Po letu 1927, ko je bilo v rudniku zaposlenih še do 1200 rudarjev, in zlasti v obdobju svetovne gospodarske krize je TPD stalno zmanjševala obratovanje v rudniku, rudarji, zlasti mlajši in z manj številno družino, pa so odhajali za kruhom v tujino. Leta 1931 je bilo v rudniku zaposlenih le še kakih 80, leta 1936 pa 83 rudarjev in še ti so delali le po en ali dva dni v tednu. Tako kot v rudniku je bilo tudi v drugih industrijskih obratih, saj je bilo npr. že l. 1927 na Kočevskem do 3000 brezposelnih, čemur naj bi vsaj deloma odpomoglo ustanavljanje nekaterih novih industrijskih podjetij.

V tem času je prišlo do ponovnega oživljanja ilegalne partijske organizacije. S tem delom je l. 1928 začel Ivan Erker, kočevski Nemec, pa nepomirljiv revolucionar. L. 1929 je v Kočevju zoper nastala celica, v kateri so bili Ivan Erker, Šafar, Alojz Komerički in Jože Šeško; ta celica je začela organizirati brezposelne in je vodila njihove akcije za zaposlitev.³

Ta leta je doraščal in se na ljubljanski univerzi dokončno formiral študent slavistike Jože Šeško, ki je v desetletju pred drugo svetovno vojno postal osrednja in vodilna osebnost naprednega in partijskega gibanja na

³ 40 LET ZGODOVINSKE POTI, Novice, Kočevje 1959. Dušan Bravničar: KOČEVSKI RUDARJI VEDNO NA STRANI PARTIJE, Novice 1959, št. 28. Alojz Komerički: PARTIJA OD NJENEGA ZAČETKA, Novice 1959, št. 17.

Kočevskem. Rojen je bil 4. decembra 1908 v Slovenski vasi pri Stari cerkvi. Njegov oče je moral iskati za družino in zase kruha izven domačega kraja, bil je vodja žage nekje v Srbiji in postal žrtev roparskega napada. Zgodaj navezan na lastno preživljanje je mladi Šeško l. 1927 končal gimnazijo v Kočevju s prav dobrim uspehom in se vpisal na filozofsko fakulteto ljubljanske univerze kot študent slavistike. Na vseučilišču se je takoj priključil delavskemu gibanju in že leta 1927 postal član Partije. V času svojih univerzitetnih študij je razvijal živahno politično aktivnost tako na univerzi, kjer je s tovariši marksisti l. 1928 organiziral »Klub neodvisnih akademikov«, kot tudi na Kočevskem, kjer je leta 1929 v Kočevju ustanovil »Jugoslovanski akademski klub« in bil njegov predsednik. Pri tem je seveda sodeloval v ilegalnih partijskih akcijah in bil zato večkrat policijsko preganjan. L. 1929 naveže posebno ozke stike z ilegalno partijsko organizacijo v Kočevju, zlasti z Ivanom Erkerjem, in ko se po diplomi 1931 kot zaznamovanec brez upa namestitve vrne v svoj domači kraj, se ves posveti naprednemu organizacijskemu, kulturno-prosvetnemu in mladinskemu gibanju, skromno skorjo kruha pa si služi z inštrukcijami. L. 1933 je bil končno nameščen na gimnaziji v Mariboru, a bil že po treh mesecih aretiran in odpuščen iz službe, ker so mu dokazali, da je pred namestitvijo sodeloval pri razširjanju ilegalnega partijskega tiska na Kočevskem. Na okrožnem sodišču v Novem mestu je bil zato obsojen na šest mesecev zapora. Po prestani kazni se je vrnil domov in se s še večjo vnemo posvetil partijskemu delu. Kljub nadzorovanju in zasledovanju po policiji in žandarmeriji je vodil sindikalne organizacije in kulturnoprosvetno delo v ilegalnih delavskih organizacijah. Skrbel je za dotok partijske literature in propagandnega materiala ter končno pripravil tudi krajevno ilegalno tehniko. Zaradi te svoje vsestranske in uspešne delavnosti je kmalu postal sekretar Okrožnega komitja v Kočevju in uspelo mu je, da je med leti 1933 in 1940 organiziral skoraj vse delavstvo v kočevskem okraju v naprednih delavskih organizacijah.

Ilegalna Komunistična partija je pripravljala in izvedla tudi ustanovitve množičnih legalnih delavskih organizacij, ki so delovale pod njenim vodstvom. Dne 9. julija 1933 je bil ustanovni občni zbor podružnice Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije, 13. januarja 1935 je bila ustanovljena podružnica Zveze rudarjev Jugoslavije, ki so jo rudarji-komunisti osnovali proti Uniji rudarjev, katero so takrat imeli v svojih rokah socialni demokrati, 1. maja 1937 so ustanovili podružnico Zveze strojnikov in kurjačev, zatem podružnice Zveze lesnih delavcev v Kočevju in Ribnici in Zveze gradbenih delavcev v Kočevju, Ribnici, Colnarjih, Banji Loki in drugih krajih, kjer so bili delavci te stroke. Prav tako so ustanavljali zadruge posameznih rudarskih in drugih delavskih skupin.

Dne 10. februarja 1935 je bila ustanovljena podružnica delavsko-prosvetnega društva »Svoboda«, ki je še istega leta sodelovala na znanem celjskem zborovanju. Ko so bile »Svobode« razpuščene, so takoj ustanavljali društva »Vzajemnost«, ki so imela iste naloge in program kot razpuščeno društvo. V Kočevju je bila »Vzajemnost« ustanovljena na občnem zboru dne 8. marca 1937, njen odbor pa so sestavljali skoraj isti člani kot odbor razpuščenega društva, le z nekoliko zamenjanimi odbor-

niškimi funkcijami.⁴ Obe društvi sta s svojimi prireditvami in nastopi gostovali tudi v raznih krajih izven Kočevja oziroma Rudnika.

K enotnosti delavskega razreda zlasti v Kočevju je dokaj pripomogla uspela štavka tamkajšnjih delavcev v tekstilni industriji l. 1935. Že pred tem je prihajalo v »Tekstilani« med delavstvom in delodajalcem do večjih in manjših mezdnih sporov, katerim so običajno sledili odpusti posameznih delavcev ali celih skupin. Ker je zaradi zmanjševanja obratovanja v rudniku brezposelnost vse bolj naraščala, za novo delovno silo seveda ni bilo težave. Enak položaj je bil tudi v tovarni »Triglav«, ki je 1934 nastala iz »Tekstilne tovarne platna in tiskanin«. Že l. 1934 je Okrožni komite poizkusil v obeh tovarnah organizirati enotno mezdno gibanje, ki naj bi izboljšalo materialni položaj delavstva, v mesecu aprilu 1935 pa je sindikalna podružnica vložila novo zahtevo po zvišanju plač. Ker ni prišlo do sporazuma, se je 23. maja 1935 pričela štavka, ki je trajala polnih šestnajst dni in se uspešno končala 7. junija 1935 s sklenitvijo kolektivne pogodbe med delodajalcem na eni ter Splošno delavsko strokovno zvezo kot predstavnico zaposlenega delavstva na drugi strani. Mesec dni zatem pa je prišlo do izprtja vsega delavstva, ki je bilo čez tri dni zopet sprejeto na delo z izjemo delavskih zaupnikov in tistega dela delavcev in delavk, ki so bili najbolj revolucionarni.

Po stavki je članstvo v društvu »Svoboda« močno naraslo predvsem iz vrst mladine, uspešni zaključek stavke pa je tudi pri ostalih delavcih raznih strok dvignil politično zavest, ki je tudi represalije niso mogle več potlačiti. Na podeželju, zlasti pri malih kmetih je takrat močno odmevalo in bilo s simpatijami sprejeto navodilo, ki ga je razglasila Partija, da nihče ne sme kupovati živine in drugih predmetov, ki so bili zarubljeni in za naplačilo davkov na sejmihi stavljeni na prodaj. Ljudje so se po tem navodilu tudi splošno ravnali.⁵

Partijska organizacija na Kočevskem se je močno povezala s širokimi plastmi slovenskega prebivalstva še posebej s tem, da je na tem delu slovenske zemlje, kjer so se Kočevjarji pod vplivom nacistične propagande spreminjali v vedno bolj napadalno hitlerjansko peto kolono, organizirala dejansko borbo proti fašistični in nacistični nevarnosti. Po prizadevanju Jožeta Šeska je bil l. 1938 v Kočevju ustanovljen Narodnoobrambni odbor, ki je povezoval vse slovenske politične skupine in stranke ter prirejal narodnoobrambne tabore in skupinske izlete s predavanji, kulturnimi prireditvami in akademijami v gnezdihi hitlerjanske propagande in kulturbundovskih organizacij kot npr. v Kočevju, Mozlju, Kočevski Reki, Koprivniku in drugod.⁶

Kako se je na Kočevskem (v ožjem pomenu besede) vse bolj in bolj ostrilo razmerje med Slovenci in Kočevjarji, spričuje gradivo, ki ga je za zgodovino NOB na Kočevskem zbral muzej v Kočevju. Iz tega gradiva le nekaj pričevanj.

⁴ 40 LET ..., Novice 1959, št. 9.

⁵ Alojz Komerički: PARTIJA JE BILA MOČNEJŠA, Novice 1959, št. 22—25.

⁶ OB 17-LETNICI SMRTI JOŽETA ŠESKA, Novice 1959, št. 20. LETO 1941 NA DOLENJSKEM, Dolenjski zbornik 1961, str. 22.

Leta 1936 iz Dvora pri Žužemberku v Mozelj prestavljeni šolski upravitelj Ciril Dekval — premestitev je bila kazenski ukrep zaradi njegovega zelo aktivnega naprednega kulturnoprosvetnega in političnega dela — je v svojih spominih zapisal:

»Kočevarji so bili takrat že močno hitlerjansko usmerjeni, vendar je bilo njihovo gibanje še v začetkih in zelo tajno. Vzdušje je bilo od kraja še kar zno, se je pa vedno bolj ostrilo... Slovenci so v mozeljski občini sestavljali nekako petino prebivalstva, bili so večinoma naseljenci iz Ribnice, Loškega potoka, Cerknice, Bele krajine in ostale Slovenije. Nekateri so imeli srednje kmetije, ostali so bili kočarji, drvarji, oglarji, vozniki, tesači, učitelji, poštarji in orožniki. Njihova nacionalna zavest je bila različna. Več družin, ki so že dolgo bivale na Kočevskem, je kasneje potegnile s hitlerjanci in so se z njimi tudi izselile. Slovenci smo delali v Sokolu in podružnici Ciril-Methodove družbe. Politična agitacija se je pojavila navadno le nekaj dni pred volitvami. Tudi klerikalci niso uspeli, čeprav so večkrat poizkusili ustanoviti svojo politično organizacijo. Kočevarji pa so ob vseh volitvah glasovali soglasno za ono stranko, s katero je njihovo centralno vodstvo napravilo kupčijo in pogodbo. Za narodne pravice smo se borili tudi v cerkvi, kjer smo dosegli, da se je enkrat na mesec vršilo bogoslužje ob slovenskem petju in s slovensko propovedjo. V šoli sem dal na razpolago prostor in preskrbel harmonij za slovenski pevski zbor, katerega je vodil slepi Tonček Curič iz Kočevja. Poleg cerkvenih je zbor vadal tudi druge pesmi in z njimi nastopal. Ustanovili smo slovensko ljudsko knjižnico in imeli večkrat predavanja, gledališke predstave in druge prireditve... Povezavo s Kočevjem smo imeli preko Sokola in Ciril-Methodove družbe.

Med Kočevarji se je bolj in bolj krepilo hitlerjansko gibanje v Kulturbundu. Voditelji so bili: župan Johann Schemitsch, njegov brat trgovec Karel, brezposleni učitelj Fritzel, trgovec Ernest Pangretitsch in njegov oče, prav tako stari župnik Jožef Erker (ki pa je kmalu umrl) in ponemčeni Jurkovič iz Suhega potoka, ki je bil doma iz Prežulje. Imeli so pogoste sestanke in zborovanja, hodili na posvete v Kočevje in Ljubljano, do leta 1939 hodili letno »krošnjari« v Nemčijo, k njim pa so prihajali agitatorji in kurirji pod raznimi krinkami kot predavatelji, študenti, kmetijski inženirji, voditelji gospodarskih tečajev itd... Hitlerjanci so v svojo organizacijo postopoma zajeli vse od otrok do starcev, mi pa smo tudi združevali vse, kar je bilo slovenskega in konec je bilo nekaterim dvoživkam, ki so bili po potrebi vse, kar si hoteli. Pri tem je zanimivo, da so nekateri Slovenci zaradi kočevarskih žena prestopili v nemški tabor, kot že omenjeni Jurkovič, drugi pa so kljub ženam, ki so bile po rodu Kočevarice, ostali dobri Slovenci in otroke slovensko vzgajali (npr. Ulčar iz Kočarjev, Košir iz Knežje lipe, Crnkovič iz Spodnjega Loga in drugi). Bilo pa je tudi nekaj čisto slovenskih družin, ki so presedlale k Nemcem in se z njimi tudi izselile kot npr. Žagar-Schager iz Turkove drage. Med Slovenci so bile najzavednejše družine: Mohar, Grebenc in Lovšin v Mozlju, Pirnat v Rajndolu, Kotnik v Suhem potoku, Pantar in Ulčar v Kočarjih, Čero v Črnem potoku itd.«

Mohar Franc, ki se je leta 1921 naselil v Mozlju in kupil posestvo v Ameriko odseljenega Kočevarja, pripoveduje v svojih spominih med drugim, da so Slovenci iz mozeljske župnije že takoj po prvi vojni zahtevali v cerkvi slovensko petje in pridigo, kar jim je bilo šele veliko kasneje po ordinariatu odobreno. Nekaj let pred vojno so mozeljski Kočevarji neke nedelje hoteli preprečiti slovensko petje v cerkvi s tem, da so zasedli

kor in ga šele na energično zahtevo duhovnika iz Kočevja izpraznili. Slovenski pevci so nato po bogoslužju pod lipo pred cerkvijo peli slovenske pesmi, nakar so jih kočevarski študentje in druga hitlerjanska mladina pod vodstvom gimnazijca Hardeja napadli in pretepli. Gimnazijec Harde je bil zato iz kočevske gimnazije izključen. Kočevski Nemci se »slovenske maše« slej kot prej niso udeleževali.

Kot za slovensko petje v cerkvi, tako so se, pravi dalje Mohar, borili tudi za pravico slovenščine pri javnem razglaševanju uradnih razglasov pred cerkvijo:

»Razglasi občine pred cerkvijo so bili prva leta po vojni samo nemški, kasneje pa tudi slovenski. Ko je bil razglas bran v slovenščini, so se Kočevjarji smejali in se razšli. Kasneje je banska uprava odločila, da je treba brati razglase najprej v slovenščini in potem v nemščini, po ustanovitvi Kulturbunda pa je takratni župan zopet dosegel, da so bili razglasi prebrani najprej v nemščini.«

Tako kot v Mozlju je bilo tudi po drugih kočevarskih vaseh in občinah, napredno in partijsko gibanje med slovenskim prebivalstvom pa se je vse bolj širilo preko slovenskih narodnih in narodnoobrambnih društev in družb, ki jih je trdno povezoval Narodnoobrambni odbor v Kočevju pod vodstvom okrožnega sekretarja Jožeta Šeška. O tem, kako se je to gibanje razpletalo v Mozlju in okolici, je Ciril Dekval v svojih spominih zapisal:

»Vem, da je moja hči Ada, kadar je bila doma, imela zveze in sestanke v Livoldu, Dolgi vasi in Kočevju, da so večkrat prišli k nam Vlado Krivic, Dušan Bravničar in drugi ter da so me šteli k simpatizerjem Partije, čeprav o partijskem gibanju podrobneje nisem bil poučen. Tudi s Šeškom sva imela večkrat zvezo, vendar le v okviru kulturno-prosvetnega dela med Slovenci. Ko smo zbirali podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze, smo nabrali tudi pri nas več podpisov. Julija ali avgusta 1940 je bil pri meni partijski sestanek, za katerega pripravo je bila zadolžena Ada, jaz pa sem poskrbel za prostore in za zunanjo krinko. Sklical sem sestanek vseh Slovencev naše občine, da bi razpravljali o narodnostnih in gospodarskih vprašanjih, s čemer naj bi bil prikrit partijski sestanek, ki so ga imeli došli Ljubljancani. Teh je bilo enajst ali dvanajst, od katerih se spominjam le nekaj imen: Boris Ziherl, Boris Kraigher, Ivan Bratko, Maks Stremecki, Mira Ružič. V Kočevju so sicer nekaj izvovali, vendar so mi verjeli, da je šlo le za sestanek v okviru narodnostnega gibanja.«⁷

⁷ Arhiv Muzeja NOB v Kočevju, Gradivo za zgodovino NOB na Kočevskem (dalje AMK Gradivo), fasc. 29. Ta arhiv hrani dokajšnjo množino gradiva, ki ga je pred leti z veliko marljivostjo zbiral in deloma tudi zapisoval pokojni Rudi Podlogar in zajema spomine in pričevanja borcev, političnih delavcev, terencev itd. o NOB na Kočevskem. Mnogo tega gradiva je bilo deloma z navedbo avtorja, deloma brez take oznake objavljeno predvsem v kočevskem tedniku Novice, dokaj pa tudi v drugih listih ali reviji Borec. Prav tako so posamezniki objavili v tisku precejšnje število člankov in krajših zapisov o dogodkih v obdobju NOB na Kočevskem, o čemer daje razvid »Petnajst let partizanske bibliografije« (1945—1959) dr. Fr. Škerla. Podroben pregled tega gradiva, njegova dopolnitev z nadaljevanjem Podlogarjevega dela, predvsem pa študij ohranjenega arhivskega materiala, ki zadeva to področje in obdobje, in njihovo medsebojno primerjanje bi dognalo točnejši potek dogodkov in bi preprečilo, da bi se nekatere manjše ali večje netočnosti ali napake vleklo iz članka v članek ter bi tudi ta pregled dopolnilo in korigiralo.

Ob državnozborskih volitvah 11. decembra 1938 je za poslanski mandat kočevskega okraja postavila Partija na listi Združene opozicije kandidato Ivana Tomšiča in kot namestnika Rudiya Podlogarja. Po volilnih rezultatih, objavljenih v dnevnih časopisih, je v vsem okraju od 10 710 volilnih upravičencev volilo 7546 volilcev, od teh za vladno listo JRZ 6089, za listo združene opozicije 1423 volilcev, 34 glasov pa je bilo neveljavnih. Volitev se ni udeležilo 3164 volilcev, kar znaša nekaj manj kot tretjino volilnih upravičencev. Čeprav vseh teh neoddanih glasov ni mogoče kar kratko pripisati na račun opozicije, po drugi strani tudi drži dejstvo, da vseh za vladno listo oddanih glasov ne gre imeti za pravi izraz politične usmerjenosti volilcev, ker je dovolj znano, s kakimi potvorbami so bili marsikje ustvarjeni za vladno ugodni volilni rezultati pri obeh državnozborskih volitvah 1935 in 1938, ne da bi pri tem upoštevali še pritisk, ki je bil izvajan predvsem na uslužbenstvo in gospodarsko odvisne volilce.⁸

Organiziranje Zveze delavnega ljudstva in zbiranje podpisov za Društvo prijateljev SSSR sta bili akciji, pri katerih se je zopet močno čutila neumorna aktivnost in organizacijska sposobnost sekretarja Jožeta Šeška. Posebna pozornost Okrožnega komiteja in njegovega sekretarja pa je bila posvečena mladinskemu gibanju, ki zaznamuje poseben razmah po l. 1935, ko je bil organiziran SKOJ in je Albin Videnič postal sekretar Okrožnega komiteja SKOJ. Mladinsko gibanje je postopno in načrtno zajemalo delavsko in vajeniško mladino, omladinski odsek Sokola, na gimnaziji in drugih šolah pa so Skojevcu kmalu imeli v svojih rokah Ferijalni savez, organizacijo Skavtov, novo ustanovljeno Društvo jamarjev itd. Središči tega gibanja sta bili v Kočevju in Ribnici. Okrožni komite SKOJ je organiziral leto za letom več množičnih ilegalnih izletov mladine, ki je prihajala iz vseh koncev okraja.⁹

Med tem ko je na ožjem Kočevskem vsemu naprednemu in revolucionarnemu gibanju dajal močan prizvok narodnoobrambni motiv prav zaradi neprestanega in vsakodnevnega neposrednega stika s sovražno, hitlerjansko usmerjeno okolico, je v ostalih, zlasti severno od Kočevja ležečih čisto slovenskih občinah kočevskega okraja napredno gibanje zadevalo na močan odpor klerikalne stranke, ki je imela svoje trdne pozicije prav v občinah Ribnica, Sodražica, Velike Lašče in Videm-Dobrepolje. Zato sta

⁸ Pri volilnih rezultatih po posameznih občinah je razumljivo, da je bila volilna abstenenca najmanjša in vladna večina največja pri velikih čisto slovenskih kmečkih občinah Ribnica, Dolenja vas, Sodražica, Velike Lašče in Videm-Dobrepolje, ki so bile trdno v rokah klerikalne stranke. V slovenski občini Fara ob Kolpi je bila opozicija krepkejša, kar gre brez dvoma pripisati vplivu iz sosednjega hrvaškega področja. Prav tako je bila opozicija močnejša v Poljanski dolini, kar je bilo posledica dela znanega belokranjskega političnega delavca Fr. Špeharja in njegovih sodelavcev. Spričo trditev in ugotovitev, da je nemška narodna manjšina pod vplivom Kulturbunda strnjeno glasovala vedno za ono stranko, s katero je njeno vodstvo napravilo volilno kupčijo, pa je v nekem pogledu zanimivo, da je l. 1938 v čisto kočevarskih občinah kot Črmošnjice, Kočevska Reka, Koprivnik, Mozelj in Stari Log volilna abstenenca precej preseгла tretjino števila volilnih upravičencev.

⁹ Ignac Jereb: SKOJ JE VODIL ODLOČNO BORBO NA KOČEVSKEM, Novice 1959, št. 32—34.

se napredno gibanje in partijski pokret v teh predelih mogli nasloniti predvsem na mladino.

V Ribnici in okolici je v predvojnih letih revolucionarna misel že razmeroma zgodaj dobila oblike organizirane revolucionarne dejavnosti, ko je v letu 1935 skupina študentov v tedanjem Počitniškem društvu začela organizirano delovati med dijaki in študenti-člani tega društva po navodilih partijske in skojevske organizacije iz Ljubljane. Razširjala je »Mlada pota« in »Ljudsko pravico«, v svoj gledališki spored pa je vnašala igre z napredno tendenco. Vse leto 1936 je trajal v društvu ogorčen boj med naprednimi študenti in klerofašističnim vodstvom. Stanje v društvu se je tako zaostriло, da se je izrednega občnega zbora udeležila kar vsa ribniška duhovščina z dekanom na čelu, nakar je bila članica Franja Bojc izključena, člana Matija Maležič in Vinko Knol pa sta morala društvo kmalu zapustiti.

Zveze s partijsko organizacijo v Kočevju so napredno misleči mladinci iz Ribnice navezali poleti 1937. Pod vplivom kočevske organizacije in zaradi širokih ter močnih simpatij za revolucionarno Španijo v njenem boju s fašističnimi silami generala Franca je napredna ribniška mladina ustanovila odbor »Rdeče pomoči«, ki so ga sprva sestavljali kasnejši člani ribniške partijske organizacije, v jeseni istega leta pa so vanj pritegnili tudi nekatere druge napredno usmerjene domačine. Ta odbor je pričel z zbiranjem denarja in drugih sredstev za španske borce ter vse to redno pošiljal v Kočevje. Hkrati je navzlic protiakcijam žandarjev razpečaval »Slovensko mladino«, »Srednješolca«, »Delo« in drugo komunistično literaturo.

V jeseni 1937 je bila v Ribnici na pobudo kočevske partijske organizacije ustanovljena simpatizerska skupina Partije, ki je štela 5 članov. Prav tako sta bila na isto pobudo v Opekarni in na Rudeževi žagi v zgodnji spomladi 1938 ustanovljeni organizaciji »URS«, ki sta se nekaj mesecev za tem združili. Združeni organizaciji, ki je štela nad 30 članov, je predsedoval Janez Lovšin, član simpatizerske skupine, ki je aktivno sodelovala na številnih sestankih združene organizacije. Zato so bili člani simpatizerske skupine še isto jesen na posebnem sestanku sprejeti med kandidate Partije. Ta sklep Okrožnega komiteja KPS Kočevje jim je na tem sestanku sporočil član Okrožnega komiteja SKOJ v Kočevju Albin Videnič.

Med mnogimi nalogami kandidatov Partije v Ribnici je bila zlasti pomembna politična aktivizacija mladine. Ugodne posledice individualnega dela z njo so se kmalu pokazale in julija 1939, torej še pred ustanovitvijo partijske organizacije v Ribnici, je bil ustanovljen komite SKOJ, ki so ga sestavljali Stane Nosan, Zoro Mlakar, Venčeslav Kolenc in Jože Mihelčič. Ti naj bi pridobivali nove člane in h konkretnim nalogam in akcijam pritegnili še ostalo mladino. Neposredno pred vojno je število članov SKOJ naraslo na 15, ki so bili kmalu po ustanovitvi organizacije razdeljeni v skupine. Te so delovale med mladino v Ribnici, v Goriči vasi, v Hrovači in med vajenci v tovarni telovadnega orodja JOR na Mlaki pri Ribnici. Pri večjih akcijah je SKOJ nastopal skupno, zlasti pri mladinskih izletih v bližnjo in daljno okolico. Na teh, neke vrste »mladinskih taborih«, je število udeležencev naraslo dostikrat preko 30 mladincev. Program teh

zborovanj so sprva pripravljali kandidati Partije in člani SKOJ, kasneje pa člani Partije z namenom mobilizacije mladine za izvrševanje nalog, ki so jih zahtevali predvojni in kmalu zatem vojni dogodki. V začetku avgusta 1939 je bila v ribniški osnovni šoli ustanovljena partijska celica, ki so jo sestavljali: Janez Lovšin, Filip Tekavec, Vinko Mihelič, Vinko Knol in Janez Kmet, študent medicine, ki je bil dotedaj član partijske organizacije na zagrebški univerzi.

V prvih jesenskih dneh 1939 so člani ribniške partijske organizacije izvedli prvo listkovno akcijo in s tem protestirali proti tedanjemu režimu, ki je prav takrat zaostрил borbo proti komunistom. Dva člana celice sta bila po akciji sicer aretirana, toda že v naslednji noči so preostali in skojevci akcijo ponovili. Nasploh pa je aktivnost članov Partije in SKOJ od jeseni 1939 dalje vse bolj naraščala, zlasti po napadu Nemčije na Poljsko. Ena takih akcij je bila tudi kurjenje kresov ob obletnici Oktobrske revolucije. Partijski organizaciji v Kočevju in Ribnici sta delali v najtesnejši medsebojni povezanosti, saj so v Ribnico prihajali Jože Šeško, Dušan Bravničar, Albin Videnič in drugi, ki so ribniškim komunistom nudili znatno pomoč. Spomladi 1940 je bilo v ribniški dolini za Društvo prijateljev Sovjetske zveze kljub prepovedi in grožnjam zbranih nad 1500 podpisov. Poleti 1940 se je začelo politično delovanje tudi med na orožne vaje poklicanimi obvezniki jugoslovanske vojske, ki so bili nastanjeni v Ribnici in okoliških vaseh, kakor tudi med redno ribniško posadko. Pri tem je bilo posebej pomembno propagando delo Filipa Tekavca. Partijsko literaturo so vojaki redno prejemali po stalnih zvezah, ki jih je vzpostavila tamkajšnja celica. Jeseni istega leta je bila ob obletnici napada Nemčije na Poljsko izvedena napisna akcija z zahtevami po preorientaciji jugoslovanske politike v protifašistično smer, ki je v vsej ribniški dolini močno odmevala in je zaostřila razmerje med napredno usmerjenimi ljudmi in režimsko žandarmerijo ter pristaši JRZ režima. Partiji in SKOJ je uspelo navezati nase večji del mladine iz Sokola, kakor tudi iz vrst Slovenskih fantov.

Na območju Velikih Lašč sta v zadnjih letih pred vojno delovala člana KP Jože Gačnik in Gruden ter skojevca Janez Hočever in Ivan Tomšič. Obstajala je tudi organizacija Rdeče pomoči. Tudi ta skupina komunistov je bila tesno povezana s partijsko organizacijo v Kočevju.¹⁰

V ostalih povsem slovenskih predelih bivšega kočevskega okraja, tako v Loškem potoku, v dragarskem kotu in na Kostelskem z Osilnico razen posameznih simpatizerjev ni bilo organiziranega delovanja Partije. Le v Poljanski dolini, ki je pred vojno bila v črnomaljskem okraju ter leta 1955 priključena bivšemu kočevskemu okraju, je bilo že pred vojno močno razgiban zlasti kmečko-delavski pokret, ki ga je v tem delu kot v vsej Beli krajini vodil znani in kasneje po Italijanih ubiti Franc Špehar iz Górice pri Sinjem vrhu.

V Loškem potoku se je maloštevilna napredno usmerjena skupina, ki so jo sestavljali predvsem nekateri učitelji in trgovci v Travniku in po

¹⁰ Vinko Mihelič: 20 LET PARTIJSKE ORGANIZACIJE V RIBNICI, No-vice 1959, št. 17—21. Dolenjski zbornik 1961 n. o. m. str. 22—26.

nekaj kmetov in delavcev iz ostalih vasi, zbirala v društvu Sokol. Vodil ga je učitelj Lado Vrtačnik, ki je že zgodaj imel zveze z Jožetom Šeškom.¹¹

Na Kostelskem je bilo le nekaj simpatizerjev Partije, kot družine Klarič, Rauh itd., pa še ti so bili le slabo povezani z Okrožnim komitejem v Kočevju, vendar dovolj, da je v jeseni in zimi 1941/42 bila izvedena trdna organizacija Osvobodilne fronte.

Skupno delo članov Partijske in mladinske organizacije v Kočevju in Ribnici je pridobivalo na vsem področju Okrožnega komiteja Kočevje vse širši in širši krog somišljenikov in sodelavcev, med vodilnimi organizatorji tega gibanja in njegovimi pristaši pa zasledimo že skoraj imena vseh, ki so v obdobju osvobodilnega boja zavzemali vidna mesta tako v politični organizaciji kot vojaških enotah.

Glavna gonilna sila vsega tega gibanja je bil, kot že omenjeno, sekretar Okrožnega komiteja prof. Jože Šeško. Prekrižaril je ponovno vse področje svojega okrožja od Velikih Lašč in Sodražice do Kolpe in od Loškega potoka ter Drage do Roga. Bil je sicer pod stalnim nadzorstvom, pa mu je vendar uspevalo, da je svoje zasledovalce dostikrat prelisičil, dostikrat pa so ga tudi aretirali: ko je sopodpisal letak o ustanovitvi Zveze delavnega ljudstva, so ga prijeli, ko se je isti letak pojavil na Petrinji, so prijeli Šeška, ko so bili raztreseni letaki v Dolgi vasi, Kočevju, Koprivniku, Stari cerkvi in drugod, so prijeli Šeška. Ker mu pa le niso mogli do živega, so ga leta 1940 internirali v koncentracijskem taborišču v Bileči. Tam je ostal šest mesecev, že nekaj tednov po vrnitvi pa so ga ponovno internirali v Ivanjici, od koder se je vrnil šele tik pred napadom na Jugoslavijo.¹²

II.

V desetih dneh med beograjskim pučem 27. marca in napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941 se Kočevjarji niso odzivali vpoklicem pod orožje, temveč so izvedli pripravno stanje svojih šturmov. Ti udarni oddelki nacistične stranke na Kočevskem so v Kočevju in ostalih kočevarskih naseljih postavili lastne straže, njihove diverzantske skupine pa so začele s sabotažnimi akcijami. Po 6. aprilu 1941 so se še pomnožile. Tako so npr. prekopavali ceste proti Kočevski Reki in Moravi, da bi ovirali premike jugoslovanske vojske. Ko so orožniki enajst zasačenih storilcev aretirali in jih odpeljali v Kočevje, so bili ti po nekaj dneh zapora sicer odpeljani na Okrožno sodišče v Novo mesto, pa naslednjega dne že izpuščeni. Med tem se je naglo bližal zlom Jugoslavije in v Kočevju ter v kočevarskih vaseh so se pripravljali na sprejem nemške vojske. Jugoslovanski višji oficirji so zapuščali svoje vojaške enote, za njimi pa je razpadala tudi vojska. Vojaki so odmetavali orožje in municijo in le nekaj manjših vojaških enot, predvsem srbskih, je organizirano odhajalo skozi Kočevsko proti jugu. Oddelki kočevarskih šturmov so jih skušali zaustaviti in razorožiti,

¹¹ AKM Gradivo fasc. 23 in opomba pod 6.

¹² Glej pod 6.

pri čemer je npr. v Ložinah prišlo do oboroženega spopada in je bil eden Kočevarjev ubit, drugi pa so se razbežali. Podobno se je zgodilo tudi v bližini Črmošnjic pod vzhodnim robom Roga.

Na naši slovenski strani se je pozivu Partije na obrambo domovine, ki je bil izdan ob sovražnem napadu na Jugoslavijo, v Kočevju takoj odzvalo 20 mladincev, ki so na Komandi mesta v Kočevju prejeli vojaško opremo in orožje ter odšli proti Ribnici, da se priključijo tamkajšnji redni vojaški formaciji. Spotoma so na Jasnici srečali kamion, poln kočevarskih Nemcev, ki so se z razvito nacistično zastavo peljali v Kočevje. Zaustavili so jih, jim strgali zastavo, jih spodili s kamiona ter prisilili šoferja, da je njih same odpeljal v Ribnico. Tam pa je bil naš polk že v razsulu. Vojaki hrvatske in srbske narodnosti so se odpeljali na dvanajstih kamionih preko Loškega potoka, Broda na Kolpi in Delnic v Vrbovsko in njim so se pridružili tudi naši prostovoljci. V Vrbovskem so bile že formirane ustaške enote, ki so jih odpeljale v Ogulin, kjer so Slovence odpustili domov, Hrvate potaknili v ustaške formacije, Srbe pa zaprli.

V dneh pred prihodom okupatorske vojske so Kočevjarji na lastno pest odstranjevali s položajev naše oblastne organe, prevzemali oblast, odpuščali uslužbence, nekatere pa tudi zaprli. Tako so v Kočevju in okolici polovili vse vidnejše slovenske ljudi in komuniste, ki so jih imeli zapisane na že preje sestavljenih seznamih, le nekaterim je uspelo, da so se še pravočasno umaknili. Že prvi dan nove kočevarsko-nacistične oblasti je bilo v Kočevju zaprtih do sedemdeset Slovencev, za katere so v kleti gostilne Harde, ki je stala na mestu sedanjega hotela Pugled, postavili vislice. Vendar so 14. aprila kočevski Nemci le sklenili, da zapornikov še ne bodo obesili, pač pa jih izročili v sodbo nemški vojski, katere prihod so vsak čas pričakovali. Na njihovo veliko razočaranje pa je Kočevje in vso Kočevsko zasedla italijanska vojska.

V operacijah proti Jugoslaviji je italijanski XI. armadni zbor z dvema divizijama vdiral proti Ljubljanski kotlini, z eno pa na Gorenjsko. Diviziji Re in Isonzo, ki sta jima poveljevala generala B. Fiorenzolli in F. Romero, sta s predhodnicami iz divizije Celere in bersaljerjev v večernih urah 11. aprila dosegli Ljubljano. VI. armadni zbor je z divizijama Sassari in Friuli zasedel Loški potok in Čabar: 12. in 13. aprila prodira divizija Friuli proti Babni polici, Loški dolini in Loškemu potoku, 14. aprila zasede konjeniški polk Genova Brod na Kolpi, mitr. bataljona VI. in CVI. vdereta v trikot Prezid-Stari trg-Dane, 15. aprila se divizija Sassari premakne na odsek Čeplje—Knežja Lipa, Friuli pa v Kuželj in Brod na Kolpi, medtem ko divizija Assietta zasede odsek Sušje-Ribnica. 16. aprila se divizija Friuli vrača v Postojno in jo zamenja div. Sassari. Štab XI. armadnega zbora se je 13. aprila preselil iz Kanala ob Soči na Vrhniko, div. Isonzo se je iz Ljubljane pomikala proti Kočevju, Ljubljano pa je zasedla divizija Re. Istega dne zapušča Ljubljano oddelek motorizirane divizije Celere z bersaljerskim oddelkom, ki sta 11. aprila zasedla Ljubljano, ter preko Grosuplja, Žužemberka, Črmošnjic in Bele krajine prodirata proti Vrbovskemu v sestav VI. armadnega zbora. 14. aprila je bila div. Isonzo na odseku Turjak-Velike Lašče in istega dne je bil bataljon 24. polka iz te divizije pri Želimljah z nekaj streli napaden, iz česar je

potem italijansko vojaško sporočilo hotelo napraviti skoraj celo bitko s četniki. 15. aprila se je Isonzo pomikala v Ribnico in proti Kočevju, 16. aprila pa se je v Ribnico preselilo iz Vrhlike tudi taktično poveljstvo XI. armadnega zbora, kjer je ostalo do 1. maja 1941. 17. aprila je bila razglašena kapitulacija jugoslovanske vojske in italijansko poveljstvo je ustavilo premike svojih velikih enot proti Vrbovskemu, kjer je bila predvidena ponovna razporeditev italijanske vojske za prodiranje proti Bosni. Ko se je 19. aprila morala italijanska vojska umakniti iz Gorenjske, je ta — III. grupa alpinov — prišla na odsek Turjaka, divizijo Assietta, ki je iz odseka Sušje-Ribnica odšla na odsek Gerovo-Delnice, je zamenjala div. Ravenna, ki se je nastanila v Loškem potoku, bila pa 12. maja že odpoklicana. Za zasedbo področja Ljubljanske pokrajine sta ostali le diviziji Re in Isonzo. Prva je imela svoje poveljstvo v Ljubljani, svoje enote pa razmeščene po krajih: Logatec, Ljubljana, Novo mesto, Trebnje in Mirna. Poveljstvo div. Isonzo je bilo v Kočevju, njene enote pa razmeščene razen Kočevja še v krajih Stari trg, Velike Bloke, Sodražica, Ribnica, Stari log, Črnomelj, Semič in Metlika.¹³ Po teritorialni razdelitvi z dne 2. maja 1941 je potekala mejna črta med področji divizij Re in Isonzo tako, da je razpolavljala pokrajino v smeri od severa proti jugu s črto: Dolsko na Savi-Višnja gora-Zagradec-Stari log-Mozelj-Kolpa. Vzhodno od nje je bil teritorij divizije Isonzo, zapadno pa divizije Re. Poveljstvo prve se je 5. maja iz Kočevja premaknilo v Novo mesto, poveljstvo druge pa je ostalo v Ljubljani. Ker je 13. maja divizija Re odhajala iz Ljubljane in iz sestava XI. armadnega zbora, jo je zamenjala divizija Sardinskih grenadirjev, ki je 10. maja prišla v Ljubljano in imela en svoj polk razmeščen na Kočevskem.

Prodiranje sovražnih armad v Slovenijo in Jugoslavijo, ki je tiste dni Slovence nasploh in ne samo na Kočevskem zagrinjalo v pobitost, zbežanost in zaskrbljenost, je nemško narodnostno manjšino tako kot v nekaterih večjih krajih spodnje Štajerske tako še posebej na Kočevskem spravljalo v naravnost ekstatično navdušenje. Še oni redki med njimi, ki do tedaj morda le niso brez vseh pridržkov sledili hitlerjanski propagandi, so bili takrat preverjeni, da je nemška bliskovita vojna za vse čase uničila nepriljubljeno jugoslovansko državno tvorbo in mali kočevski otroček za vedno vključila v večni rajh. V vseh poročilih in zapiskih, ki jih za tiste dni hrani muzej v Kočevju, je zapisano po verodostojnih in po večini še danes živečih pričah, kako blazno navdušenje je zajemalo ne samo Kočevarje v Kočevju, ampak po vseh, tudi najbolj zakotnih vaseh in zaselkih. Ko so 11. aprila 1941 nemški bombniki preletavali Kočevsko, jim ni samo brezposelni učitelj Friedrich Fritz v Mozlju mahal s hitlerjansko zastavo v pozdrav, ampak so po vseh hišah in kočah hiteli razobešati nacistične zastave, možaki so metali klobuke v zrak, šturmovci so se zbirali v formacije in ob rjoventu znanih nemških vojaških popevk korakali v večja naselja ob cestah, mladinci iz organizacije Hitlerjugend so z motornimi in navadnimi kolesi divjali po cestah in oprezali iz zvo-

¹³ Metod Mikuž: KAKO SO ITALIJANI ZASEDALI SLOVENIJO, Borec 1950, št. 1.

nikov, za katerim ovinkom se bo pojavila nemška vojska; tej na čast so mladinke pletle vence za slavaloke, gospodinje pa se sukale pred ognjišči in kurile veliki ogenj za kuho gnjati in peko potic, da pogoste svoje »rešitelje«. V vaseh južno od Kočevja so pričakovali Nemce že za veliko noč in k cesti pri Štalcarjih so tudi iz okoliških vasi prinesle ženske jerbaze z »žegnom« za nemške vojake. Nič drugače ni bilo drugod, posebej ker je prva nemška izvidnica, ki se je v petek 11. aprila na kamionu pripeljala iz Bele krajine ter preko Koprivnika in Mozlja prišla do Kočevja, vzbujala prepričanje, da ji v kratkem sledi cela armada. Nemcev pa le ni hotelo biti. Zato pa so šturmovci v stalnem pričakovanju Nemcev naslednje dni hodili po vaseh, prevzemali oblast, razoroževali Slovence in mnoge zapirali, skušali razoroževati umikajoče se skupine jugoslovanskih vojakov ter predvsem zbirali odvrženo orožje. Ker so Kočevjarji slepo verjeli vsem natolcevanjem o grozovitostih, ki jih je o ravnanju z nemškimi manjšinami iz dneva v dan po radiu in časopisih razširjal Goebbelsov propagandni stroj, ni čuda, da so Kočevjarji grozili Slovincem z uničenjem in se še dneve in dneve po sovražni zasedbi vozili na kamionih po Črnomlju in Novem mestu in drugod ter obljubljali, da bodo s slovenskimi glavami tlakovali ceste, v Kočevju pri Hardeju pa postavljali vislice, kot jih je v vasi Pogorelec na Rogu za Slovence pripravljaj tudi Josef Samide.¹⁴

Kako je npr. Nemce pričakovalo Kočevje, o tem pripoveduje očividec: »Kočevski Nemci so čakali praznično oblečeni na sprejem. Mladinke so imele pripravljene šopke in vence, da jih izročijo svojim »rešiteljem«. Po zvonikih in ostalih razglednih točkah so oprezali opazovalci in čakali trenutka, ko bodo lahko sporočili: sedaj prihajajo.

Pred cerkvijo v mestu Kočevju je bila zbrana velika množica kočevskih Nemcev v frakih in cilindrih, da bi dostojno sprejeli nemško vojsko.

Iz smeri Stare cerkve so se zaslišali glasovi motorjev. Pred cerkvijo se je ustavil oddelek črno uniformirane vojske na motorjih. Klobuki letijo v zrak in vpitja Heil Hitler ni ne konca ne kraja. Mladinke padajo vojakom v objem in jim nudijo šopke. Italijani so bili začudeni in prestrašeni nad takim sprejemom ter jim odgovarjajo z Evviva Mussolini.«¹⁵

Kako je slovensko, zlasti kmetско prebivalstvo v čisto slovenskih krajih kočevskega okraja gledalo prihod okupatorske vojske, naj iz poročil, ki jih hrani muzej v Kočevju, pokaže le primer iz Loškega potoka: Prve italijanske patrulje so prišle v vas Hrib v soboto 12. aprila popoldne in se potem utaborile na Taboru, ki je tam najvišja točka z razgledom na vse strani. V ponedeljek je nato prišla najpreje močna motorizirana ko-

¹⁴ AMK Gradivo, fasc. 29.

¹⁵ PARTIJA NA KOČEVSKEM PRED IN MED VOJNO, Novice 1959, št. 41. V nadaljevanju pripoveduje nepodpisani avtor, kako je takoj po kapitulaciji Jugoslavije in ustanovitvi OF bil pri Ludviku Tomšiču v Konca vasi partijski sestanek, na katerem je bil tudi Franc Leskošek, ki da je že takrat L. Tomšiču izročil besedilo »Partizanskega zakona«. Ker je bil ta sprejet šele proti koncu l. 1941, je mogel biti »Part. zakon« izročen le na kakem sestanku v zimskem obdobju 1941/42. Verjetnost tega potrjuje tudi odločitev OK KPS in OO OF za Kočevje, da se na ožjem Kočevskem začno zbirati prve partizanske skupine in enote šele po odselitvi Kočevjarjev.

lona s tanki, kamioni in motorji, zatem pa pešadija, ki je prodirala dalje proti Ribnici. Ko je Loški potok nekaj dni za tem zasedla divizija Ravenna, je o takratnih dneh očividec zapisal:

»Divizija Ravenna se je naselila na Hribu, v Retjah, v Šegovi vasi, največ pa v Travniku, kjer je bilo tudi dovolj vode. Po rebreh je bilo vse polno šotorov in vojakov. Napravili so veliko škode, konji po njivah in travnikih, vojaki pa po stanovanjih... Takoj ob svojem prihodu so vojaki razobesili italijanske zastave, po zidovih pa nalepili lepake in risali svoje znake in parole. Na Lukčevem vrtu je italijanski oficir vsak dan govoril svojim vojakom o italijanski zmagi in kapitulaciji Jugoslavije. Primorski Slovenci, ki jih je bilo dosti med italijanskimi vojaki, so pri tem škrtali z zobmi. Ti Primorci so izrabili vsak prosti čas, da so zahajali med nas, zlasti se spominjam imen Sirc, Florjančič, Rupnik in Tominc. Prepevali so slovenske pesmi, da se je razlegalo daleč naokoli, pogovarjali so se o našem življenju ter pripovedovali, kako se godi njim pod italijanskim in fašističnim jarmom. Pomilovali so nas, ker smo padli pod fašizem, ki je zlo in gorje. Primorec Tominc iz Črnega vrha nad Idrijo je rekel: »Vedno smo mislili, da bo Jugoslavija osvobodila nas, sedaj pa smo mi prišli zaslužnjevati vas.« Ti obiski seveda niso bili po volji Italijanom, ki so zato vojakom strogo prepovedali govoriti slovenski ali obiskovati civilno prebivalstvo. Primorci pa se niso ozirali na te prepovedi. Nekaj dni po tem je vasoval in prepeval z vaškimi dekleti znani Sirc. Bil je zato pred zborom svoje enote osramočen in privezan na sramotni kol na Lukčevem vrtu. »Nič zato,« je rekel, »Slovenec sem in ostanem in bom vedno govoril prelepi materini jezik!«¹⁶

Ko je v maju 1941 divizijo Re zamenjala divizija Granatieri di Sardegna, je bil 1. polk te divizije razmeščen na področju nekdanjega kočevskega okraja. Ta redna vojska je bila obenem z ostalimi enotami karabinerjev, finančne in obmejne straže, enotami fašistične milice itd. razporejena po sledečih večjih in manjših postojankah: Velike Lašče, Rašica, Videm-Dobrepolje, Čušperk, Račna, Turjak, Ortnek, Ribnica, Žlebič, Sodražica, Loški potok, Draga, Kočevje (sedež poveljstva polka s 1. bataljonom, poveljstva karabinerjev, finančne ter obmejne straže, ter poveljstva in moštvo pripadajočih služb), Stara cerkev, Slovenska vas, Dolenja vas, Morava, Kočevska Reka, Kuželj, Brod na Kolpi, Petrina, Pirče, Slavski laz, Žaga, Banja Loka in Štalcerji. Večje postojanke med temi so bile v Velikih Laščah, Vidmu-Dobrepoljah, Ribnici, Kočevju, Kočevski Reki, Banji Loki in Štalcerjih. Moštvo italijanske vojske ter ostalih obo-roženih oddelkov samo na Kočevskem v ožjem pomenu besede je vsaj dosegalo, če ne celo presegalo število tam naseljenih Slovencev.

Po italijanski zasedbi Kočevskega je prišlo do samoposebi razumljivih trenj med Kočevarji ter italijanskimi vojaškimi in civilnimi oblastmi. Eni in drugi so se imeli za gospodarje. In ko so Italijani odredili, da morajo od dne 23. aprila, ki ga je italijansko poveljstvo označilo kot zaključni dan vojaških operacij, viseti na vseh javnih in zasebnih poslopjih italijanske zastave in so jih zato italijanski vojaki kar zastonj delili po hišah, se Kočevarji temu niso hoteli podrediti, ampak so navkljub obešali samo

¹⁶ AMK Gradivo, fasc. 23.

nacistične zastave. Tako je prišlo včasih kar do komičnih prizorov, da so eni zastave obešali, drugi pa snemali, dokler ni končno prišlo do nekakega sporazuma, da sme samo pri kočevskih Nemcih viseti nacistična zastava in še ta le, če je ob njej obenem razobešena tudi italijanska. Ko je tiste nesrečne dni hitlerjevska propaganda mešala tudi naše slovenske ljudi, je v Vidmu (Dobrepolje) prišlo do podobne menjave zastav. In ko je komandant tamkajšnje italijanske posadke obupan sporočil v Ljubljano, da na cerkvenem zvoniku zopet visi hitlerjanska zastava, je nemudoma prejel kratek, pa zato nič manj besen odgovor: »Strgajte zastavo z zvonika in če treba, poderite tudi zvonik!«

Sredi teh kočevsko italijanskih trenj pa je bila v Ljubljani že ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda in kmalu po njeni ustanovitvi je bil pri Ludviku Tomšiču v Konca vasi partijski sestanek, ki so se ga udeležili Jože Šeško, Ludvik Tomšič, Tone Marinč, Lojze Komerički, Polde in Marija Knapič in drugi. Na ta sestanek je prišel Franc Leskošek, ki je poročal o nalogah Osvobodilne fronte, njeni organizaciji in pripravah za oboroženi upor. V maju 1941 je bil v Kočevju organiziran Okrajni odbor OF, ki so ga sestavljali Tone Marinč, Drago Gorjan in Lojze Komerički, sekretarske posle pa je opravljal Jože Centa. Ta odbor, ki so ga sestavljali samo člani Partije, je obstojal le kratek čas. Ker je Osvobodilna fronta vse bolj zajemala tudi pristaše ostalih narodno in napredno usmerjenih skupin v dotedanjih meščanskih strankah, je bil odbor OF reorganiziran tako, da so bili v njem zastopani predvsem tudi predstavniki Sokola in krščanskih socialistov, sestavljali so ga pa poleg omenjenih še Tone Bradač, Darinka Batič, Vili Kajfež, Pizzulin, Florjančič, Henrik Kužnik in drugi. Sekretarske posle je opravljal zdravnik dr. Anton Hočevvar. V jeseni 1941 je organizacija OF v Kočevju že tako narastla, da so bile v njem urejene posebne terenske organizacije za terene Rudnik, Mestni log, Center, Rožna ulica, Mahovnik in Trata.

Posebno delaven je bil skojevski aktiv, ki je organiziral petorke za uspešnejše izvrševanje nalog kot širjenje propagandne literature, zbiranje orožja, izvrševanje napisnih in trosilnih akcij, sabotaže v rudniku in podobno.

Razvoj Osvobodilne fronte v ostalih predelih kočevskega okraja je po poročilih, ki sem jih imel na razpolago, potekal tako: že zgodaj je bil osnovan terenski odbor OF v Mozlju, ki je imel vaške odbore in zaupnike po vseh vaseh do Starega trga, Spodnjega Loga, Škrilja, Štalcarjev in Kočevske Reke. Terensko organizacijo OF na področju Banje Loke, ki je imela svoj sedež v Novih Selih, so v letu 1941 sestavljale skupine v Banji Loki, Kostelu in Slavskem laz, s svojimi zaupniki pa so zajemale vse vasi na svojih področjih. V Ribnici je kmalu po okupaciji bila partijska celica okrepljena z novimi člani in v njo sta po povratku na svoj dom bila sprejeta tudi Ivan Selšek in Matija Maležič. 5. maja 1941 je bil v gostilni »Pri Prajerju« pripravljalni sestanek za organiziranje OF, ki ga je vodil Jože Šeško in se ga je udeležilo do dvajset ljudi. 9. maja je bil sestavljen prvi odbor OF, v katerem so bili Anka Debeljak, France Gradišar, Jože Zalar, Vinko Knol in Vinko Mihelič. Ta odbor je postavljaj zaupnike po vaseh, ki so potem organizirali vaške odbore v Gorenji vasi, Hrovači, Dol. Lazah,

Bukovici, Danah, Jurjevici, Goriči vasi, Nemški vasi, Dolenji vasi, Velikih Poljanah in Rakitnici. Kjer takrat vaških odborov še ni bilo, pa so delovali poverjeniki OF.

22. junija 1941 je bil na Starem gradu pri Ortneku sestanek aktivistov s Kočevskega, ki ga je vodil Jože Šeško, prisostvovali pa so mu iz Ljubljane došli tovariši Miha Marinko, Dolfe Jakhel in Jože Rus. Ta sestanek je dal nove pobude za še živahnejše delovanje aktivistov. Tako je bil konec junija 1941 v Velikih Laščah formiran odbor OF, ki je kmalu postavil tudi vaše odbore v Dvorski vasi, na Opalkovem, v Karlovinci, na Robu, na Rašici in Slemenu. Navezani so bili stiki z Dobrepoljem in z vasjo Velike Lipljene. Med zelo delovnimi aktivisti so bili člani partijske celice v Velikih Laščah Gačnik, Hočevnar, Pikovnik in Gruden, dalje iz mladinskih vrst v organizacijo sprejeta skojevca Jože Zevnik in Ančka Hočevnar ter štajerska begunca Vlado Grbec in Mirko Dev. Tudi skojevska organizacija se je okrepila z novimi člani in se razširila v vasi Opalkovo, Stope, Dvorsko vas in Rašico.

V Sodražici in okolici je bil med prvimi propagandisti Lojze Šega iz Ravnega dola, ki se je že pred vojno udeleževal naprednega političnega gibanja in bil član Partije ter je navodila za delo dobival pri Jožetu Šešku, s katerim je imel pogoste sestanke. Med njegovimi sodelavci so bili poleg drugih tudi Ivan Fajdiga, Zdravko Oberstar, Vinko Drobnič, vsi iz Sodražice, Feliks Cvar in medicinec Lojze Zajc iz Žimaric ter sodraški učitelj Repič. Prav tako se je ta čas po Sodražici in okolici močno razširila mladinska organizacija, med katerimi so bili poleg drugih posebej delavni Dane Samsa, Lovro Kleindienst, Venče Drobnič, vsi iz Sodražice, ter Ida Cvar iz Žimaric itd.

V Loškem potoku je Jože Šeško v frontno organizacijo najpreje povezal učitelja Lada Vrtačnika, ki je potem pridobil svoje ožje prijatelje in sodelavce v Sokolu, med katerimi so bili trgovec Rudolf Bartol, učitelj Lado Čuk, delavca Ferdo Skok in Franc Bartol, lesni manipulant Karel Lavrič, logar Alojz Lavrič, delavec Ivan Vesel ter posamezne družine iz Travnika in Šegove vasi. Ti prvi pristaši so se formirali v trojke, s katerimi je imel zvezo edino le Lado Vrtačnik in se s posameznimi trojkami, ki druga za drugo niso vedele, običajno sestajal pri zaselku Bele vode, »Pri mlinih« in drugod.

V poznem poletju 1941 so delegati odborov OF zborovali pri Arku v Ribnici in za novo formirano kočevsko-ribniško okrožje izbrali odbor, ki so ga sestavljali Jože Šeško kot sekretar, Ivan Selšek kot vojaški referent, Pazzulin, načelnik Sokola v Kočevju kot zastopnik Sokolov, in Henrik Kužnik iz Kočevja kot zastopnik krščanskih socialistov.

Propagandni material je v začetku prihajal iz Ljubljane, v poletju 1941 pa je Okrožni komite organiziral lastno tehniko, ki je najpreje delala v Kočevju, kasneje pa na Mlaki. Vodila sta jo predvsem Albin Videnič in Jože Rankelj. Razširjanje letakov in »Slovenskega poročevalca« je imela v rokah v celoti mladina, tehnika pa je izdelovala tudi letake v nemščini, namenjene Kočevarjem. Iz Mlake se je tehnika kasneje preselila v Mahovnik in je delala v bivši Auerspergovi, za stanovanja lovcev namenjeni hiši. Takrat so delali v tehniki Jože Rankelj, Mirko Bižal in Vrščaj-Črto-

mir, vse dokler ni bila po naključju izdana. Kasneje je bila posebna tehnika urejena tudi v Ribnici, ki je delovala v Knolovi hiši in tiskala »Slovenskega poročevalca« tudi v tisoč izvodih za potrebe Ribniške doline, Sodražice, Loškega potoka in Velikih Lašč, nekaj časa pa tudi za Kočevje. Med ostalim propagandnim materialom je razmnoževala tudi letake v italijanski, namenjene italijanskim vojakom.¹⁷

III.

Ko so se začele razpredati prve niti mreže Osvobodilne fronte po podeželju, je prišlo tudi že do prvih pojavov odpora proti okupatorju, čeprav nekateri od teh niso imeli še zveze z organiziranim odporiškim gibanjem, temveč so bili le izraz spontanega nezadovoljstva s sovražno zasedbo. Kakor so fantje na Golem v nedeljskem popoldnevu nagnali italijanske vojake iz gostilne, ker so se ti smukali okoli njihovih deklet, tako je v Loškem potoku prišlo do trganja italijanskih lepakov že kmalu po sovražni okupaciji. Kronist Loškega potoka piše o tem:

»Divizija Ravenna je odšla od nas po treh tednih. Ostali so samo karabinjeri, nastanjeni v bivši orožniški postaji v zaselku Kaplja pri Travniku. Pri njih so nekaj časa morali opravljati službo tudi naši orožniki. Oddahnili smo se in začutili vsaj malo svobode. Zlasti so bili tega veseli fantje iz Travnika. Bila je ravno nedelja in fantje so v veselem razpoloženju potrgali vse slike in letake, ki so jih Italijani nalepili po hišah in gospodarskih poslopjih. Prihodnje jutro so karabinjerji takoj začeli s preiskavo in zaprli kakih dvajset fantov in njihovih staršev. Med zasliševanjem, združenim s pretepanjem, so pridržali Miklavčevega Ivana, Antonovega Lojza, Benčinovega Jožeta, Krajncvega Ivana, Rusovega Franceta in Lavričevega Rudolfa ter jih uklenjene odpeljali v italijanske zapore, od tam pa pred vojno sodišče na Reki oziroma Sušaku. Bili so obsojeni na eno do treh let zapor, kazen pa so prestajali v kaznilnici v Kopru. Vse to je sicer povzročilo med ljudmi preplah, ki pa se je kmalu polegel. Zanimivo je, da je bila tiste dni med našimi ljudmi in mladino najbolj brana knjiga »Zastava v vetru« (napisal France Bevk pod psevdonomom Jože Jeram, Ljubljana 1928). Opisovala je trpljenje Slovencev na Primorskem pod fašizmom. Knjiga je šla iz rok v roke in za njo so se ljudje kar trgali.«¹⁸

Do prvega oboroženega spopada z italijanskimi karabinjeri je prišlo 13. maja 1941 na Mali gori. Tega dne je manjša karabinjerska patrolja obkolila v Češarkovi koči skrivajočo se trojico primorskih Slovencev, članov tajne narodne protifašistične organizacije TIGR (Trst-Istra-Gorica-Reka). Bili so to Danilo Zelen, Ferdo Kravanja in Anton Majnik, ki je bil ta čas učitelj v Ribnici. Na poziv k predaji so odgovorili s strelnim orožjem in v medsebojnem obstreljevanju je bil Danilo Zelen ubit, Ferdo Kravanja težko, Anton Majnik pa lahko ranjen. Oba ranjenca so Italijani zajeli, Majniku pa se je le posrečilo, da je pobegnil. Ranjeni Kravanja je

¹⁷ AMK Gradivo, fasc. 19, 23 in 29.

¹⁸ AMK Gradivo, fasc. 23.

bil prepeljan pod stražo v ljubljansko bolnišnico, odkoder so ga aktivisti OF rešili, nakar je bil najpreje politični aktivist v Ljubljani, kasneje pa odšel v partizane pod imenom Peter Skalar in l. 1944 padel kot sekretar Zapadnoprimskega okrožja. Tone Majnik je še l. 1941 postal partizan v Ribniški četi in padel ob vdoru Nemcev v Ribnico oktobra 1943.¹⁹ Štiri dni kasneje so padli strelji proti Italijanom tudi pri kočevskem rudniku, vendar Italijani sami teh strellov takrat še niso imeli za znak organiziranega upora.

Po 22. juniju je odporniško gibanje postalo vse vidnejše. Mladina je trosila listke in letake s pozivi na upor, sabotažne skupine so rezale telefonske in brzojavne žice, v rudniku so povzročali okvare na napeljavah in strojih in podobno. V poletju 1941 je bila organizirana demonstracija žena iz okolice Kočevja, ker družine niso dobivale živilskih kart. Prav tako je Osvobodilna fronta v Kočevju organizirala odklonitev pristopa v fašistično organizacijo Dopolavoro, mladinsko fašistično organizacijo Gill in podobno, ki so jih z vsemi sredstvi pritiska in zastraševanja hoteli med naše ljudi razširiti politični funkcionarji fašistične stranke, takrat nameščeni po naših občinah. Zlasti močan pritisk so izvajali na učiteljstvo in šolsko mladino, ki pa se v ogromni večini pritisku niso vdali.

Najvažnejše delo aktivistov in mladincev OF v tistem času je bilo zbiranje orožja, kar je na ožjem Kočevskem samem zaradi Kočevarjev, ki so orožje pobrali, bilo manj uspešno, tembolj pa zato v Ribniški dolini in drugod, kjer so se razšle večje enote bivše jugoslovanske vojske. Zaradi prisotnosti sfanatizirane kočevarske manjšine na ozemlju, poseljenem s Kočevarji, tudi ni moglo priti do zbiranja prvih partizanskih skupin v gozdovih. Zato se je prva partizanska četa v kočevskem okraju zbirala v gozdovih Velike gore in Travnę gore. O odhodu prvih ribniških partizanov v gozdove in o nastanku Ribniške čete je v svojih spominih njen komandir Filip Tekavec-Gašper napisal:

»Na karabinjerski postaji je bil pri Italijanih za tolmača Jože Arko, ki smo mu po domače rekli Pepček. Ta nam je po svojem sinu pravočasno poslal sporočilo, da nas nameravajo Italijani aretirati, predvsem Janeza Lovšina in mene (misli na člane celice, ki so jo sestavljali J. Lovšin, J. Kmet, V. Knol, V. Mihelič in F. Tekavec). 10. julija smo vsi skupaj odšli v gozd nad Bukovico. Ko smo po Arku zvedeli, da za Vinka Miheliča in Vinka Knola ni nevarnosti, sta se ta dva vrnila, ostali pa smo šli naprej. Ko smo prišli na Suhi vrh pri Travnj gori, smo takoj stopili v stik z Ljubljano, od koder smo dobili približno 15 ljudi. To so bili po večini Mariborčani in Ljubljančani. Vključili smo jih v partizansko enoto, ki se je po naročilu Aleša Beblerja — sporočil nam ga je Jože Šeško — imenovala Ribniška četa. To je bilo 12. julija 1941. V glavnem so se spočetka vršile le vojaške vaje. Vodil sem jih kot bivši podoficer, kajti ljudje so se morali napreje pripraviti za akcije... Naša prva akcija je bilo rušenje električnih drogov pri Sv. Gregoriju.«²⁰

¹⁹ J. J.: O PETRU SKALARJU — PRIMORSKEM JUNAKU, SPor 1948, št. 242.

²⁰ AMK Gradivo, fasc. 47.

Ribniški četi se je takoj priključil tudi Tone Majnik, ki je oddal četi orožje, zakopano pod Boncarjem in je bilo zbrano po na Mali gori padlem Danilu Zelenu in tovariših. Četa je sprva štela 18 borcev, do konca meseca pa je njihovo število narastlo na 27. Od avgusta dalje je četa izvrševala manjše sabotažne akcije in napade na železniško progo pri Žlebiču in Ortneku, napadala italijanske patrulje in konec oktobra tudi karabinjersko postajo v Sodražici.

Filip Tekavec pripoveduje dalje o dogodkih od konca avgusta do konca oktobra 1941 in pravi, da sta bila on in Janez Kmet, ki je bil komisar čete, 26. avgusta poklicana na Glavni štab v Ljubljano, kjer sta ju sprejela tovariša dr. A. Bebler in Franc Leskošek. Naročila sta jima, da naj pridobe čim več borcev, ki naj bi prinesli s seboj tudi orožje, iz tako povečane čete formirata bataljon in se nato vsi premaknejo proti Snežniku, kjer naj bi poiskovali priti v stik s hrvatskimi partizani. Po povratku na teren sta hotela imeti sestanek z Jožetom Šeškom in Matijem Maležičem glede izvedbe partizanske mobilizacije. Sestanek bi imel biti na Travnici gori, medtem pa so bili tam že Italijani.

Ker je napadu na Lož in Bezuljak 19. in 20. oktobra 1941 sledila močna italijanska ofenziva proti Krinskemu bataljonu, se je ta pod poveljstvom Ljuba Šerčerja umikal proti Loškemu potoku. Aktivisti iz Travnika v Loškem potoku so skrbeli za njegovo prehrano in mu pokazali pot na Debeli vrh. Ko je bil bataljon tudi na Debelem vrhu napaden in razbit, so člani frontne organizacije iz Ribnice in Sodražice sprejemali posamezne borce, jim preskrbeli varna zavetišča pri zanesljivih ljudeh in jim omogočili prevoz z vlakom v Ljubljano. Sovražna ofenziva je zajela tudi Ribniško četo, ki se zato ni mogla odzvati povelju Glavnega poveljstva, da proti koncu oktobra odide na zborna mesto vseh dolenjskih partizanskih čet v bližini Šmarjete na Dolenjskem, kjer naj bi se formiral Dolenjski bataljon in izvedel svojo prvo večjo akcijo na nemško postojanko na Bučki.

Zaradi te italijanske ofenzive je partijski aktiv v četi sklenil, da se četa razdeli na manjše skupine, od katerih naj bi ena šla proti Loškemu potoku, druga proti Žimaricam in Sodražici, tretja pa pod Travno goro z nalogo, da se po končani sovražni ofenzivi zopet sestanejo v starem taborišču. Od 57 borcev pa se jih je vrnilo le 25, vsi ostali so padli v zasedo in bili deloma razbiti, deloma ujeti. Po naročilu Jožeta Šeška je za tem F. Tekavec odšel v Ljubljano, kjer mu je Vilma Beblerjeva posredovala zvezo z Glavnim štabom. Kasneje je dobil naročilo, naj odide v taborišče dolenjskih partizanov na Jelenici na Rogu, kjer je postal vojaški inštruktor, kasneje pa namestnik komandanta Dolenjskega bataljona, ki se je kot V. slovenski partizanski bataljon formiral 11. marca 1942 v taborišču na Topli rebri na Rogu.

Oktobra 1941 so se zbirali prvi partizani tudi v okolici Drage, Podpreske, Lazca in Novega kota. Takoj spočetka se je zbralo 18 borcev, med njimi nekateri kasneje zelo znani partizanski komandirji in komandanti, npr. Slavko Kovač-Smeli, ki je v začetku avgusta 1942 vodil svojo enoto

na Primorsko, ob stari jugoslovansko-italijanski meji pa zadel na kolono divizije Novara ter na leteče policijske in karabinjerske oddelke in v spopadu padel.

Eno zadnjih zločinskih dejanj nacistične kočevarske manjšine pred njeno izselitvijo je bilo izdajstvo, zaradi katere je bila 26. oktobra 1941 zajeta osemčlanska partizanska skupina, ki se je zbirala pri takoimenovani Petelinovi bajti in pri Mikličevi lovski hiši nad Drago, osem nadaljnjih simpatizerjev pa je bilo aretiranih.²¹

Ko se je za trdno vedelo, da se bodo morali Kočevarji s svojih domov seliti v Posavje, je Okrožni komite izdal obširen letak v nemščini, namenjen Kočevarjem, v katerem je z ostrimi besedami razgalil in obsodil nacistični režim, ki poganja svet in Nemce in z njimi tudi Kočevarje v neizbežno katastrofo. Ta letak, razširjen po Kočevju in kočevarskih vaseh, je med zagrizenimi Kočevarji povzročil naravnost divjo razbesnelost. Njihovo vodstvo je pri italijanskih oblasteh zahtevalo, da aretirajo vse, ki so jih označili za komuniste, posebej še prof. Šeška. Italijani njihovim zahtevam sicer niso ugodili, pač pa so hoteli dobiti v roke vsaj Šeška. Zato so izdali za njim tiralico in na njegovo glavo razpisali visoko nagrado. Šeško je bil že v ilegali in se je za nekaj časa umaknil v Ljubljano, pri sebi pa nosil ponarejeno legitimacijo na ime Ivan Sila, zavarovalni uradnik. Kočevarji so hoteli za vsako ceno Šeška izslediti, zato so celo v Ljubljano poslali dva svoja ogleduha, ki pa nista nič opravila.²²

Med tem so šle h koncu priprave za preselitev Kočevarjev v Posavje. »Naše ljudstvo (= Kočevarji) se iz svoje šeststoletne prednje straže umika na položaje čuvarjev jugovzhodne meje večne Nemčije«, je v svojem zadnjem apelu kočevarski mladini zapisal njen vodja R. Lackner.²³ »Prednja straža« pa je poziv na vrnitev »domov v rajh« sprejemala le z mešanimi občutki. Mlajši rod in zagrizeni nacisti so mu sledili s slepo pokorščino in hrupnim navdušenjem, ostali so se radi-neradi morali ukloniti, le nekaj jih je imelo tudi pogum, da so se izselitvi uprli. Ti so potem po večini lojalno sodelovali v NOB, nekateri pa bili tudi aktivni borci.

Nemška manjšina na Kočevskem je po svojem lastnem štetju, izvršenem 1. marca 1941, štela 12 498 oseb, od tega je bilo v čisto kočevarskih družinah našteto 11 454, v mešanih (slovensko-nemških) pa 276 družinskih članov. Izven Kočevske, bodisi v rajhu, bodisi drugod v inozemstvu živelih in v kočevarske občine pristojnih Kočevarjev je ta statistika naštela še 768 oseb.²⁴ Po Gottscheer Zeitung št. 50 z dne 3. dec. 1941 pa je narodna manjšina štela 12 187 oseb. Od teh je bilo po njihovi lastni statistiki z dne 19. januarja 1941 v Kulturbundu včlanjenih 5413, omenjena številka

²¹ AMK Gradivo, fasc. 36.

²² PARTIJA NA KOČEVSKEM PRED IN MED VOJNO, Novice 1959, št. 45.

²³ Gottscheer Zeitung 1941, št. 50.

²⁴ Za podatek se zahvaljujem tov. Tonetu Ferencu (Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani).

Gottsch. Ztg. pa navaja, da jih je bilo tik pred preselitvijo v Kulturbundu včlanjenih 8553.²⁵

Ko je bilo po kočevarskih vaseh razglašeno, kdaj se imajo pripraviti za odhod, je po hišah in vaseh že kar povsem splahnelo ono navdušenje, ki je prevevalo staro in mlado po Kočevskem v aprilu 1941. Vsi, ki so v zapiskih ohranili spomin na to selitev, so si edini v tem, da je bilo takrat po kočevarskih vaseh veliko več solza in joka, kot pa hitlerjanskih bojnih pesmi.

Ciril Dekval piše o tem v svojih beležkah: »Ko je bil objavljen odlok Hitlerja, da se izselijo v Zasavje, je bila ogromna večina proti, nekateri proti vsaki izselitvi sploh, ker niso hoteli zapustiti domov svojih očetov, drugi pa proti izselitvi na tako nevarno področje, ker so čutili, da jim bo tam vroče. Zato je imelo vodstvo Kulturbunda ogromno posla, dokler ni vseh zlepa in zgrda prepričalo, da je treba Hitlerja ubogati. Kljub temu pa smo skoro v vsaki vasi videli, da so zlasti žene in starejši možje tulili in objemali hišne pragove ter so jih spremljevalci morali s silo odnašati na vozove. Še med potjo so nekateri pobegnili domov, kot npr. Lackner iz Spodnjega Loga.«

Prvi vlak s kočevarskimi preseljenci je iz kočevske postaje odpeljal 14. novembra 1941. V njem so bili prebivalci iz Oneka, ki so bili namenjeni v Krško. Mesec dni kasneje so v nekdanjih kočevarskih vaseh prebivali samo še Slovenci, veliko vasi pa je bilo sploh praznih. Iz mesta Kočevja samega se je izselilo nekaj manj kot 1000 prebivalcev, v njem pa ostalo še nekaj nad 1900 Slovencev. Za približno ocenitev števila slovenskega prebivalstva v občinah, ki so bile povsem ali v veliki večini naseljene z nemškimi Kočevjarji, so mi na razpolago le podatki ljudskega štetja iz leta 1931. Po tem je v občinah Kočevje-okolica, Kočevska Reka, Koprivnik, Mozelj, Stari log in Črmošnjice živelo 9619 Kočevarjev in 2610 Slovencev. Po odhodu Kočevarjev je tako na ožjem Kočevskem z mestom Kočevjem vred ostalo nekaj nad 4500 slovenskih prebivalcev. Po sovrážni okupaciji pa so se začeli v zapuščenih kočevarskih vaseh naseljevati posamezniki in družine iz okoliških slovenskih predelov, v nekaterih vaseh, kot npr. v Starem logu pa tudi manjše ali večje skupine beguncev iz nemškega zasedbenega področja, ki so se tako reševali pred izseljevanjem bodisi na Hrvatsko ali v Srbijo ali v Šlezijo in druge nemške pokrajine.

²⁵ V članku DIE ORGANISATORISCHE ENTWICKLUNG DER GOTTSCHER VOLKSGRUPPE je štabni vodja Alfred Busbach zapisal:

»Von den 12.187 Gottscheern waren 8553 Mitglieder des Kulturbundes, 4699 Gottscheer waren Formationsmitglieder, das entspricht also dem hohen Prozentsatz von 38 v. H. Von den 1926 nach der Dienstvorschrift in die Mannschaft verpflichteten Männern standen 1560 Männer in den Ortsstürmen, 145 Männer im Wachsturm, also insgesamt 80 v. H. Dabei muss berücksichtigt werden, dass in dieser Zahl auch die Männer erfasst sind, die nicht in Kulturbund waren, sowie zeitweise im Reich oder anderswo in Südslawien lebten.

In den Jugendgruppen standen 2994 Jungen, Mädel und Pimpfe. In diese Statistik sind die Zahlen der Frauengruppen nicht eingerechnet, die nicht als direkte Formationen aufzufassen sind, auch nicht einheitlich gekleidet sind, wohl aber, mit Berücksichtigung der besonderen Stellung der deutschen Frau, weltanschaulich gleichlaufend ausgerichtet wurden.« (Gottscheer Zeitung 1941, št. 50.)

Po italijanskih načrtih naj bi izpraznjena Kočevska služila za postopno italijansko kolonizacijo, izvajala pa naj bi jo družba »Emona«, ki je upravljala vso nekdanjo kočevarsko posest. V tej zvezi je zanimivo poročilo, ki ga je 7. avgusta 1942 napisal takratni ravnatelj »Emone« dr. Giuseppe Puppini, v katerem navezuje na znane izjave Mussolinija o popolni izselitvi vseh Slovencev iz takoimenovane Ljubljanske pokrajine, in na načrte vojaškega poveljstva, da Slovenijo kolonizira z bivšimi bojevniki, vojnimi invalidi in rodbinami padlih ter z ozirom na uničevanje slovenskega življa v teku ofenzive nadaljuje:

»... poleg vojnih operacij ter tem sledečih pobojev upornikov se bo do skrajnosti pospešila deportacija vseh moških od 16. do 60. leta v koncentracijska taborišča; sledilo bo tudi interniranje žensk... Z odstranjenjem ljudi ter uničenjem vasi se bo te zemlje polastil gozd, kar mu pravzaprav po naravi in po gospodarski nujnosti pripada.

Kakor je bilo v predhodnem poročilu omenjeno, bi Italiji ne bilo niti možno ne koristno ta pojav zadrževati ali zaustaviti; naselitev Slovenije z italijanskim življem bo imelo svoj pomen kot rimska kolonija, t. j. kot rasna postojanka na zavojevanem ozemlju. Zato bo ta dotok italijanske krvi zelo omejen ter bodo italijanski delavni sili dodeljena le najboljša (točneje manj revna) posestva Slovenije. (Bila bi pač nenavadna nagrada za bivšega bojevnika, če bi ga poslali z njegovo družino v Inlauf ali pa na Smuko.)

Če uporabimo ta načrt za ozemlje, ki zanima »Emono«, je edini predel, ki bi ga bilo možno naseliti z Italijani, tako imenovana Kočevska ravnina od Ložin do Črnega potoka... Ta naseljeni predel bo predstavljal skrajni južni odrastek italijanske kolonije, ki se bo polastila Slovenije.«²⁶

IV.

Ostra in dolga zima 1941 in 1942 ter katastrofe nekaterih prvih partizanskih enot so za nekaj časa zavrle nadaljnji razvoj oboroženega upora. Odselitev Kočevarjev in nastopajoča pomlad pa sta prav na tem področju ustvarila posebno ugodne pogoje za zbiranje in formiranje novih partizanskih enot, ki jih je intenzivno politično delo po deželi pripravljalo. Tako so v marcu 1942 iz Kočevske in zlasti iz Rudnika v množicah odhajali mladi partizani v gozdove. Tudi iz Ljubljane, ki so jo prav takrat Italijani oklepali z žico in celo vrsto bunkerjev in stražarskih mest, je prišla tedaj na Rog skupina partizanov, ki je štela 43 borcev in jo je vodil borec bivše Rašiške čete Martin Kos-Martinov. V njej so mimo drugih bili Albert Jakopič-Kajtimir, Franc Perovšek-Lado Krčan, Janez Hlebs-Čiro Zasavec, Vasja Ocvirk-Mitja itd. Vsi imenovani in mnogi drugi so v letu 1942 in kasneje bili znani partizanski komandirji in komandanti, Vasja Ocvirk pa je danes znan slovenski književnik, ki v svojih leposlovnih delih s partizansko tematiko z globokim občutjem umetniškega oblikovalca poustvarja živo podobo onih dni na Rogu in v njegovem okolju. Četa je imela svoje taborišče na Pogorelcu in ob njej se je kmalu začelo zbirati

²⁶ ZLOČINI ITALIJANSKEGA OKUPATORJA V »LJUBLJANSKI POKRAJINI«, I. Internacije, str. 31.

vse večje število novih partizanskih borcev iz doline Krke. Martinova četa, imenovana tudi Roška, se je aprila z vežbanjem v orožju pripravljala na svoje spomladanske akcije, ki jih je začela s tem, da je za prvi maj vdrla v obrobne vasi pod Rogom in ob Krki ter rušila ceste in brzojavne drogove, 2. maja izgnala iz roških gozdov še zadnje gozdne delavce, ki so podirali drevje za Italijane, 3. maja obstreljevala italijanske posadke na Straži, Toplicah in v Soteski, med 3. in 6. majem pa so njeni borci izgnali iz Poljan, Občic in Starih žag nekatere od preostalih Kočevarjev, ki se niso hoteli izseliti, pa so začeli uganjati petokolonaštvo in izdajati.²⁷ 7. maja je patrolja te čete nad Srednjo vasjo pri Črmošnjicah zaustavila osebni avto, v katerem se je z nekim slovenskim spremljevalcem vozil šef Emone prof. Nana, ju razorožila, zaplenila važne dokumente ter ju ustrelila. Kot povračilni ukrep za ustrelitev prof. Nane so Italijani 11. maja v Ljubljani ustrelili deset talcev, med katerimi je bil tudi Jože Šeško, sekretar Okrožnega komiteja KPS Kočevskega okrožja.²⁸

Profesor Jože Šeško je bil po izdaji ujet v noči med 27. in 28. aprilom 1942. To noč se je ves utrujen vrnil iz ene svojih poti po okrožju v bunker v Konca vasi pri Stari cerkvi. Po aretaciji so ga s tovariši odpeljali v kočevske zapore in ga med zasliševanjem tako izmučili, da so ga morali prenesti na vlak, ko so ga oddali v ljubljanske zapore. Kljub ponovnemu zasliševanju in mučenju ni izdal ničesar in je ob 8. uri 11. maja 1942 s svojimi devetimi tovariši padel na vojaškem strelišču. Med temi je bil tudi prvi komandant Dolenjskega bataljona Jernej Gašperšič.

Glavno poveljstvo je pred formiranjem štabov grup odredov v aprilu 1942 z odločbo postavilo posebna vojaška vodstva za Gorenjsko, Štajersko in za Ljubljansko pokrajino, imenovana pokrajinski štabi. Za Dolenjsko-notranjsko področje sta tak štab sestavljala Aleš Bebler in Ivan Jakič, prvi kot komisar, drugi kot komandant. Nekaj pred 18. marcem 1942 sta odšla iz Ljubljane v taborišče 3. in 4. čete Šercerjevega bataljona na Mokrcu. Prav tiste dni so enote I. polka divizije sardinskih grenadirjev z bataljonom črnih srajc prodirale na zasneženi Mokrec in se 18. marca pri lovski koči turjaškega grofa spopadle z borci Šercerjevega bataljona.

Partizanski četi sta se umaknili obkolitvi prek Kozjih sten in prišli na Travno goro ter se tam okoli 20. marca združili z ostalimi enotami Šercerjevega bataljona. Tu je Pokrajinski štab oddvojil iz bataljona skupino 19-tih borcev in z njimi odšel proti Kočevski, se najprej ustavil v lovski koči na Stojni in ostal tam do 10. aprila 1942. Tega dne je prišlo do večjega spopada z Italijani nad Mahovnikom, nakar se je skupina s Pokrajinskim štabom premaknila na Prežo, kjer je bil ob stalnem dotoku novih borcev 16. aprila formiran **Južnodolenjski bataljon**, ki je po formiranju Notranjskega odreda postal njegov II. bataljon in so ga kratko nazivali **Kočevski bataljon**. Ta je v zadnjih dneh aprila po odbitem italijanskem napadu na Prežo prešel v protinapad na italijanske kolone in manjše posadke. Ta čas je prišlo do prvih stikov med slovenskimi in hrvatskimi

²⁷ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 2. dokument št. 112 (Dalje Zbornik VI).

²⁸ Zbornik VI/2 dok. 172.

partizani: 17. aprila 1942 so se srečali borci Južnodolenjskega bataljona z borci Goranske čete, ki je operirala vzdolž Kolpe, 19. aprila pa so se pri Grbajelu ob Kolpi z enajstimi hrvaškimi partizani sestali komisar III. grupe slovenskih partizanskih odredov Aleš Bebler, namestnik komandanta iste grupe Ivan Jakič-Jerin in komisar Južnodolenjskega bataljona Ante Novak.²⁹

Od zgodnje spomladi sem so tudi v okupatorskem režimu v Ljubljanski pokrajini nastajale spremembe s tem, da se je v rivalstvu s civilno oblastjo Emilia Graziolija vse bolj utrjeval vojaški režim generala Robotija. Poveljstvo II. armade je v tem času zasnovalo najprej »Načrt A« in potem »Načrt Primavera«, ki naj bi pripravila uničenje partizanstva in vsega osvobodilnega gibanja. Po teh načrtih naj bi italijanska vojska opustila male podeželske postojanke in se zbrala v večjih središčih in bila kar najbolj opremljena in deloma motorizirana, kar naj bi ji omogočilo čim hitrejši in čim močnejši udarec proti partizanskim enotam, kjer bi se te pojavile.

V zvezi z izvajanjem teh načrtov je bilo z razglasom komandanta XI. armadnega zbora objavljeno izjemno stanje v občinah Sodražica, Loški potok, Kočevska Reka, Fara, Mozelj, Ribnica, Dolenja vas, Kočevje, Kočevje okolica ter Draga z naselji do Čabra in Stari log z naselji do Hinj v Suhi krajini. Ta čas se je sprožila tudi spomladanska partizanska ofenziva in manjše italijanske posadke so s pospešeno naglico zapuščale podeželske postojanke. Prav za 1. maj je borbena patrulja 3. čete Kočevskega bataljona pod vodstvom Franca Avblja-Lojka ob sodelovanju terencev in aktivistov prisilila italijansko posadko na Brodu na Kolpi k predaji. Brod je bil zavzet, na popoldanskem mitingu je bila razglašena v tem kraju splošna mobilizacija, italijanski posadki v sosednjem Kužlju in Fari pa sta kar sami pobegnili v Kočevje. To je bil začetek velikega osvobojenega ozemlja, ki se je v pičlih 14 dneh razširilo preko vse Kočevske in dela Notranjske in Dolenjske vse do Iga in sredine Ljubljanskega barja.

Izganjanje manjših italijanskih posadk iz podeželja in nastajanje osvobojenega ozemlja je bilo izvajano po načrtih, ki jih je štab II. bat. Notranjskega odreda pripravil v sporazumu z Alešom Beblerjem takoj po sestanku s hrvaškimi partizani pri Grbajelu in pred Beblerjevim odhodom proti Dolenjski in Suhi krajini. Ko je bila po sestanku pri Grbajelu že na več krajih uspostavljena svetlobna signalna zveza med slovenskimi in hrvaškimi partizani, so Italijani 25. aprila 1942 z močnimi silami napadli in obkolili enote in štab II. bat. Notranjskega odreda, ki je takrat taboril na Stružnici. Po hudih bojih se je štab bataljona s svojimi enotami izvlekel iz obroča in se premaknil na Medvedjek pri Goteniškem Snežniku. Prvega maja je glavnina bataljona že krenila z Medvedjeka in z razvitimi zastavami prišla v vas Petrinje in od tam v pravkar osvobojeni Brod na Kolpi, kjer je s hrvaškim štabom sodelovala v nadaljnjih akcijah. Štab II. bataljona si je uredil bazo v duplini Taborske stene nad Belico pri Osilnici. Vzporedno s partizansko ofenzivo so začeli Italijani izvajati tudi svoj

²⁹ Zbornik VI/2 dok. 84.

načrt Primavera in tako so manjše italijanske posadke s pospešeno naglico zapuščale podeželje.³⁰

»Slovenski Poročevalec« z dne 26. maja 1942 je objavil poročilo štaba III. grupe odredov, v katerem pravi:

»2. bataljon Notranjskega odreda je podaril za prvi maj slovenskemu narodu najlepše darilo — osvoboditev obsežnega ozemlja ob Kolpi. Junaški bataljon s sijajnim uspehom brani svobodno zemljo in razširja oblast Osvobodilne Fronte na vedno nove kraje. V osvobojenih vaseh — Fara, Banja Loka, Petrinje, Kranjski Kuželj, Nova Sela, Stružnica, Rake, Vrh, Srebotnik, Drežnik, Podstene, Ajbel, Morava, Novi Lazi, Štalcarji, Dol. in Gor. Briga, Preža, Ajbig, Borovec, Ravne, Pleše, Kočevska Reka, Handlerji, Mlaka, Koče — vihra partizanska zastava...«

Italijani so s ponovnimi protisunki skušali zavirati širjenje osvobojenega ozemlja, izganjali prebivalstvo manjših vasi v še obstoječe italijanske postojanke in požigali: 5. maja je italijanski avion brez uspeha napadal partizanske položaje med Kužljem in Bosljiivo Loko; istega dne je bila odbita italijanska kolona, ki je skušala po gozdovih prodreti proti Brodu; 6. maja je prišla k Jožetu Prinčiču v Rimskem (Remergrund) skupina šestih fašističnih miličnikov in petih finančnih stražnikov, ki se je umikala proti Kočevju, in zahtevala, da jih Prinčič prepelje vsaj do Rajndola. Ko so se vozili skozi gozd Pekel ali Bršljenovica, so padli v zasedo, ki ji je poveljeval Anton Marincelj-Janko, pri čemer je bilo 6 ali 7 Italijanov ubitih, večina ostalih pa ranjena. Ko je bila posadka v Spodnjem logu obveščena o napadu, je takoj alarmirala posadke v Kočevju, Starem trgu in Črnomlju. Naslednjega dne so enote teh posadk prodrle do Spodnjega loga in požgale vasi Rimsko, Ramsrigel, Turn in Knežjo lipo, prebivalce pa preselili v Spodnji log, kjer so ostali tudi po odhodu italijanske posadke, ki se je 11. maja umaknila v Stari trg. Po karabinjerje v Kočevski Reki je 10. maja prišel večji oddelek vojaštva iz Kočevja, istega dne pa so ustaši vnovič zasedli Brod na Kolpi, a le za krajši čas. V kasnejših dneh so Italijani izpraznili manjše postojanke kot v Loškem potoku, Sodražici, Koprivniku itd., partizanske patrulje pa so obstreljevale italijanske straže in bunkerje v Kočevju, Stari cerkvi in na Rudniku. Ker se je prav tiste dni na Taboru v Loškem potoku pojavila prva skupina belogardistov-domačinov, so jo partizani 17. maja napadli, nakar se je ta predala.³¹

Vojaški položaj na Kočevskem nam dobro označuje ugotovitev, ki je bila podana na seji fašističnih funkcionarjev dne 21. maja v Ljubljani, kjer je bilo ugotovljeno, da je kljub temu, da je v Kočevju najmanj 3000 italijanskih vojakov, vsa okolica v rokah partizanov in so vse ceste blokirane, vojaki pa si ne upajo nikamor iz Kočevja.³²

Tretji bataljon Dolenjskega odreda je okoli 20. maja imel dve svoji četi razporejeni na področju Smuke in vasi Male gore. Tretja ali Kajti-

³⁰ Zbornik VI/2 dok. 85, AMK Gradivo fasc. 24 in članki Avblja Fr.—Lojka in Ožbolta Toneta, navedeni v Škerl, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev pod št. 61, 63, 65 in 3650.

³¹ AMK Gradivo, fasc. 23 in 29, Zbornik VI/2 dok. 85.

³² Za podatek se zahvaljujem tov. Frančku Sajetu.

mirova četa, ki se je zadrževala okoli Male gore, je redno postavljala zasede proti Kočevju in zlasti vznemirjala italijanske straže okoli Rudnika ter napadala vlake in rušila progo. Oddelek partizanov te čete je 30. maja prišel v Klinjo vas in ukazal rudarjem, naj zapuste delo in jih pozval v partizane. V noči na 31. maj so odnesli del tirnic med Staro cerkvijo in Lipovcem, 2. junija popoldne pa so se pri Stari cerkvi spopadli z italijansko patroljo. Četa se je zdaj še bolj približala Kočevju in se ustavila nad vasjo Željne (Sela). Od tod so se dogovorili z rudarji, da so v noči na 5. junij v taborišče čete s štirimi pari konj pripeljali na štirih vozeh moko, maščobo, sladkor itd. Vozovi, vozniki, spremstvo in vprega, vse je ostalo v partizanih. V noči na 12. junij so zopet obstreljevali posadko v Kočevju, v noči na 15. junij pa metali ročne bombe na utrjene izhode iz kočevskega mesta. Italijansko oporišče pri Rudniku so obstreljevali 19. junija, naslednjega dne pa odbili italijanski izpad pri Klinji vasi.

Zaradi vse večjega razmaha osvobodilnega boja in porasta partizanskih enot v drugi polovici junija 1942 je prišlo do nove reorganizacije partizanske vojske s tem, da se je III. grupa odredov razdelila na III. in V. grupo. Operacijski področji obeh grup je ločila črta od Novih Lazov na Kolpi prek najvišjih vrhov Roga na greben Male gore in preko kočevske proge do Škofljice. Kočevsko z Notranjsko je pripadalo v področje III. grupe odredov.

Ta čas je področje Roga postajalo vedno važnejše oporišče in središče našega osvobodilnega boja. Na jugozapadnem robu Roga se je 12. junija naselilo naše vrhovno politično in vojaško vodstvo, v roških gozdovih so nastajale prve bolniške postojanke in partizanske delavnice, na obrobju Roga pa so imeli varno zavetje mnogi odbori terenskih organizacij in organov novonastajajoče ljudske oblasti.

V prvih mesecih leta 1942 in v času, ko se je ponovno oživiljal osvobodilni pokret med slovenskim prebivalstvom Kočevske, je Italijanom uspelo, da so organizaciji Osvobodilne fronte na terenu zadali nekaj težkih udarcev. Tako so 5. marca 1942 zaprli celotni odbor terenske organizacije OF na Rudniku, kot so že v decembru 1941 aretirali tudi vodje mladinske organizacije: Albina Videniča iz Šalke vasi, Staneta Nosana iz Ribnice in Rajka Jenka iz Trate. Konec marca in v začetku aprila 1942 je bilo v Kočevju aretiranih veliko število pristašev OF, prav tako je bilo pred tem v Velikih Laščah zaprto večje število frontovcev, kar je celo za nekaj časa zavrlo odhod novih borcev v partizane. Pri svojih izpadih iz postojank je italijansko vojaštvo še pred nastankom osvobojenega ozemlja zlasti v vaseh proti Kolpi pobijalo tudi povsem mirno prebivalstvo kot npr. na Preži, kjer so 21. aprila 1942 pobili 15 družinskih očetov. Posadka iz Kočevja je potem, ko so se že manjše italijanske enote umaknile iz podeželja v mesto, izpadala v sosednje vasi in tako 11. maja 1942 v Dolgi vasi pobila 7 prebivalcev. Zato se je prebivalstvo v ostalih vaseh pred prihodom italijanskega vojaštva umikalo v bližnje gozdove in v juniju 1942 je prišlo celo do izselitve večjega števila prebivalcev iz vasi južno od Kočevja v gozdove. Mohar Franc piše o tem v svojih spominih:

»15. junija 1942, ko so se Italijani ponovno bližali naši vasi, smo pobegnili vsi prebivalci Mozlja v vas Ferdreng. Približno štirinajst dni smo ostali na Ferdrengu, potem pa smo se zaradi večje varnosti pred Italijani preselili v bližnji gozd, kjer smo si zgradili zasilne barake za stanovanje. V začetku avgusta 1942, ko se je že bližala italijanska ofenziva, smo odšli v vas Pre-rigelj, po nekaj dnevih pa zopet v sosednje gozdove in nato na Srednjo oziroma Gorenjo Bukovo goro. Od tam smo se okoli 20. avgusta vrnili in se naselili v vasi Pokštajn.«

Ciril Dekval o zadevi piše v svojih spominih:

»Spomladi 1942 smo iz Mozlja odpeljali 45 glav emonske živine, mnogo tudi iz ostalih vasi. S to živino smo do julija 1942 prehranjevali več parti-zanskih enot in vse civilno prebivalstvo, ki je spomladi odšlo v gozdove.«

Rajonski odbor OF v Mozlju, katerega predsednik je bil bivši orožnik Alojz Zalar, tajnik pa Ciril Dekval, je organiziral pri Ferdrengu, pri Fer-derbu in pri Muhi vasi oz. Škrilju troje civilnih taborišč in za nje 19. ju-nija 1942 predpisal dosti stroge predpise o življenju v taborišču in zlasti o odhodih iz njih, da bi bila varnost beguncev čim bolj zagotovljena. Kmetsko prebivalstvo iz teh taborišč je ustanovilo prvo kmečko zadrugo — komuno in hodilo na bližnja in tudi bolj oddaljena polja ter jih obde-lovalo, skrbelo za pospravljanje pridelkov in oskrbovalo živino, kar vse ni služilo samo preskrbi beguncev, ampak tudi partizanskih enot, taborišč aktivistov in prvih partizanskih bolniških postojank v okolju. Ker so se takrat verjetno med nekaterimi nepreseljenimi Kočevarji pojavile nekake težnje sodelovanja z okupatorjem, je Lojze Zalar 13. junija 1942 vsemu prebivalstvu mozeljskega rajona izdal tale razglas:

»Vsemu prebivalstvu tega reona se najstrožje zabranjuje uporaba *kočev-skega občevalnega jezika*, tako na javnih prostorih kakor tudi doma v rodbini. Onega, ki se temu razglasu ne bi pokoril, bo oblast takoj izgnala preko meje naše domovine.«

V italijanski ofenzivi in kasnejših izpadih novo postavljenih itali-janskih postojank v podeželju so bila sicer ta taborišča deloma odkrita, deloma se pa selila v druge gozdove nad dolino Kolpe, zajete moške pa so odpeljavali večinoma v taborišče na Rab, tako npr. vse moške, ki so se na-brali v vasi Pokštajn in so bili večinoma iz Mozlja, med njimi tudi takratni mozeljski župnik Janez Mate.

Dokajšnje spremembe je tačas doživela tudi organizacija Osvobodilne fronte na Kočevskem. Po Šeškovi aretaciji so bile zveze z ostalimi člani Okrožnega odbora v Kočevju, kolikor so se ti tam sploh še nahajali, vse težje in težje. Zato je bil po nalogu IO OF izbran 9. maja 1942 v Muhi vasi nov Okrožni odbor OF Kočevje, ki ga je vodil sekretar Alojz Zalar. Že maja in junija 1942 so bili na Kočevskem izvoljeni prvi Narodnoosvo-bodilni odbori v Kočevski Reki, Mozlju, Knežji lipi in Črnem potoku (skupno s Spodnjim logom). Volitve so bile na prostem, sredi vasi, ob ude-

ležbi odposlancev IO OF Sama in Vojka. Oktobra 1942 je bil osnovan tudi Okrožni odbor OF Ribnica, kateremu je bil najpreje sekretar Matija Maležič, za tem pa Ivan Fajdiga. Leto kasneje, v oktobru 1943 sta se ribniški in kočevski Okrožni odbor združila v OO OF Ribnica, kateremu je bil sekretar najpreje Jože Kopitar-Gregor, za njim pa Ciril Dekval.³³

V.

V začetku poletja 1942 so šle h kraju italijanske priprave za veliko ofenzivo proti narodnoosvobodilni vojski Slovenije na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske. Že prve dni junija je prišla v sestav XI. armadnega zbora divizija Macerata, ki je štela nad 8700 mož in se v dneh med 3. in 18. junijem razmestila na Kočevskem ter zamenjala 1. polk iz divizije Sardinskih grenadirjev, tik pred začetkom ofenzive pa tudi divizija Cacciatori delle Alpi (nad 15 700 mož) in nekatere druge večje vojaške enote, aktivnost italijanskih vojaških posadk pa je postajala vedno večja. Tako je npr. motorizirana enota posadke v Kočevju 2. julija izpadla na odsek Male gore in se spopadla s četo 3. bataljona ZDO. Sredi julija, ko je italijanska vojska že začela z operacijami proti Krimu, je prodirala mobilna enota divizije Isonzo iz Novega mesta preko Dolenjskih Toplic in Podturna na Rog, kjer sta jo v noči na 19. julij obkolila Proletarski bataljon Toneta Tomšiča pod Dakijevim poveljstvom in 1. četa 3. bataljona ZDO pod poveljstvom Efenke. V hudem, nekaj ur trajajočem boju so Italijani prebili obroč in se umaknili v dolino. Tiste dni je prišlo tudi do spopada z italijansko motorizirano kolono, ki je prodirala iz Kočevja po cesti proti Staremu logu in bila tam odbita, kolona divizije Isonzo, ki je 23. julija zopet prodirala v smeri proti Rogu, pa je obšla samo njegovo podnožje in preko Črmošnjic krenila na Gorjance.

Velika italijanska ofenziva v poletju in jeseni 1942 je področje Kočevske in Roga zajela predvsem v svoji tretji fazi. Delila se je na dva dela: Ciclo operativo 3 A in Ciclo operativo 3 B. V prvem delu je bila naloga italijanske vojske, da očisti ozemlje zahodno in južno od Kočevja in pritisne partizanske enote k zapornim položajem skupine generala Fabbrija in divizije Macerata ter jih uniči. Operacije sta izvajali diviziji Granatieri in Cacciatori, ki sta se s krili dotikali na črti Runarsko-Grčarice-Štalcarji. Ves veliki in prirodno zelo težavni predel od Loške doline do robov Roga in od obronkov Mokreca do Kolpe je bil konec julija in v začetku avgusta pozorišče silnega divjanja italijanske vojske, ki je požigala, plenila in ubijala. Znana so zlasti divjanja po Loški dolini itd.

V tem času se je dopolnila tudi usoda partizanov v Taborski steni nad Kolpo. Že od pomladi je v tej votlini visoko v steni bilo varno zatočišče tako vojaškega poveljstva manjše partizanske enote kot političnih aktivistov. Ko je ena od čet polbataljona Ljuba Šercerja s pritokom novih borcev preraščala v bataljon, imenovan Južnodolenjski in kasneje Kočevski, si je njegov štab v tej votlini uredil svoje bivališče, bil pa je tu neka

³³ AMK Gradivo, fasc. 29, 46; Škerl, Bibliografija št. 780.

časa tudi štab odreda. Sem so zahajali tudi politični aktivisti, obojne pa so od časa do časa obiskovali člani tako IO OF kot Glavnega poveljstva. V duplini je bila urejena tudi ciklostilna tehnika. Takoj prve dni tretje faze italijanske ofenzive pa so močni italijanski oddelki prodirali proti Taborski steni, kamor jim je pot brez dvoma kazala izdajalska roka. Po hudih bojih je večina partizanov na Taborski steni padla, le nekaj se jih je rešilo. Med padlimi je bil tudi Lado Vrtačnik, nekoč učitelj v Loškem potoku. Italijani so dan za tem izgnali vse prebivalstvo iz vaši Belica, Papeži, Bezgarje in Žurge, kasneje tudi še iz drugih hribovskih vasic in jih preselili v Osilnico, vasi pa opleni in požgali. Izdanih je bilo večje število terencev, 26 od teh so postrelili.³⁴

Manevriranje velikih sovražnih enot, obeh mobilnih skupin divizij Isonzo in Macerata ter enot divizij Cacciatori in Granatieri, ki so prve dni avgusta operirale po Notranjskem, Kočevskem, Beli krajini ter v okolju Roga, je imelo namen, da po eni strani zavarujejo zaledje napadu na Rog, po drugi pa potisnejo čim več partizanskih enot v roške gozdove, kjer naj bi jih ofenziva — Ciclo operativo 3 B — popolnoma uničila. Italijansko poveljstvo je dobro vedelo, da se ta čas na Rogu nahaja politično in vojaško vodstvo slovenskega osvobodilnega boja, zato je načrte za napad na Rog še posebej skrbno pripravilo. Posebno važnost je general Robotti polagal na to, da se vse priprave za napad izvedejo v največji tajnosti in je zato italijanska propaganda takrat celo širila vesti, da se italijanske divizije odpravljajo globje na Balkan, kar naj bi bilo v zvezi s predvidenim vstopom Turčije v vojno na strani velikih zaveznikov.³⁵

Uvod v napad na Rog je bil posvet generalov in komandantov velikih italijanskih vojaških enot v Kočevju dne 2. avgusta 1942. Vodil ga je poveljnik XI. armadnega zbora general Mario Robotti. Na njem so razpravljali o uspehih dotedanje ofenzive in so bile dane dispozicije za nadaljnje operacije proti Rogu. Robottijevo poročilo o generalskem raportu Mussoliniju v Gorici 31. julija 1942 in Mussolinijeva navodila ter povelja za nadaljnje izvajanje operacij na Dolenjskem so posvetu v Kočevju dala še posebno ostrino. Mussolinijevim navodilom, da je treba na upor partizanov odgovoriti z ognjem in mečem, da za najstrožje ravnanje z ljudstvom, »ki Italijanov ne bo nikdar ljubilo«, ni treba imeti nobenih pomislov, da se naj pri interniranju prebivalstva ne omejujejo in da on sam ni nasproten celotni izselitvi prebivalstva in novi poselitvi izpraznjenih krajev z Italijani, da naj bodo čete na svojih pohodih trde, stroge in zagrizene, vojno letalstvo pa naj uporablja Dolenjsko in Notranjsko kot svoje vežbališče, je Robotti dodal še svoje podkrepiteve: uporabiti v celoti vso potrebno strogost, vojskovanje s partizani opravljati kot delo krvnika ali na še strožji in še bolj krvav način, z interniranji pokrajino popolnoma izprazniti, pri tem pa postreliti vse, ki so krivi ali osumljeni komunistične aktivnosti. Interniranje in izselitev naj imata namen, izenačiti politično mejo z italijansko narodnostno mejo (kar pomeni, da naj bi bila takratna razmejitvena črta, ki je delila Mussolinijev imperij od Hitler-

³⁴ AMK Gradivo, fasc. 28, Škerl Bibliografija št. 3646, 3648, 3649, 3651.

³⁵ Zbornik VI/3 dok. 110, opomba 2.

jevega rajha v Dolomitih in v Posavju, tudi italijanska narodnostna meja, kar zopet pomeni, da je fašizem predvideval popolno izselitev slovenskega prebivalstva iz ozemlja takojmenovane Ljubljanske pokrajine). Robotti je ponovno naročal in ukazoval naj bodo čete na svojem pohodu zagrizeno bojevite, polne živahnosti in bojnega sovraštva.³⁶ Tako je bilo vzdušje na tem in na sledečih sestankih divizijskih komandantov, kjer so razpravljali o načrtu ofenzive na Rog, ki je predstavljala drugi del tretjega operativnega cikla v sklopu celotne italijanske ofenzive.

Premiki velikih enot na izhodiščne položaje za napad na Rog so se v resnici izvršili v popolni tajnosti in s primerno hitrostjo. Ob zori 14. avgusta 1942 je začela italijanska vojska okoli Roga sklepati obroč in 17. avgusta zjutraj je zdivjal vihar nad Rogom. Kljub vsem še tako skrbno pripravljenim in s tolikšno vojaško močjo izvajanim italijanskim operacijam na Rogu sovražnik svojega cilja le ni dosegel: partizanske izgube razmeroma niso bile velike, predvsem pa Italijanom ni uspelo dobiti v roke niti enega člana Glavnega poveljstva, niti Centralnega komiteja, niti Izvršnega odbora OF.³⁷

V začetku septembra sta bila na Smrečniku za Komarno vasjo dva bataljona Proletarske brigade Toneta Tomšiča, na odseku Topla reber — Komolec — Rdeči kamen pa se je začela organizirati brigada Ivana Cankarja.

Italijanske enote so med tem prihajale iz ponovno zasedenih Toplic dnevno skozi Stare žage do Črmošnjic, 27. avgusta pa so vdrle iz Bele krajine na Škril, Planino in Mirno goro. V noči na 14. september so partizani napadli italijansko posadko v Koprivniku, 15. septembra pa so bili italijanski oddelki zopet na odseku Podstenice—Kunč, kot je to predvidel načrt za VI. ofenzivni cikel, ki je trajal med 12. in 22. septembrom.

Glavno poveljstvo je 16. septembra 1942 izdalo naredbo, s katero sta bili dokončno formirani Gubčeva in Cankarjeva brigada, obnovljen Zapadnodolenjski in na novo formiran Vzhodnodolenjski odred. Istega dne je bila Tomšičevi, Gubčevi in Cankarjevi brigadi izdana naredba o očiščevalni akciji proti belogardističnim vaškim stražam v Suhi krajini, ki je bila določena za 18. september. Po akciji so se bataljoni Gubčeve in bataljon Cankarjeve brigade umaknili na Rog na odsek Topla reber—Kamenjak. Ker je bil v sestavu Cankarjeve brigade premeščen tudi I. bataljon Belokranjskega odreda, ki je bil razmeščen v okolju Mirne gore, sta ostala bataljona brigade — Duletov, vzeti iz Krškega odreda, in Antejev, vzeti iz Kočevskega odreda — odšla iz Tople rebri proti Ovčjaku nad Sredgorju, kjer so se vse enote Cankarjeve brigade prvič sestale. Tik pred tem, 19. septembra, je prišla k štabu Belokranjskega odreda na Škril pri Planini IV. hrvatska partizanska brigada (Kordunaši). Ta brigada je nekaj dni pred tem na poti iz Žumberka prekoračila Opatovo goro nad Kostanjevico, po sklepu skupnega slovensko-hrvatskega štaba odšla po Gorjan-

³⁶ Zbornik VI/3 dok. 190.

³⁷ Potek italijanske poletne in jesenske ofenzive l. 1942 je iz številnih člankov in razprav dovolj poznan, zato se ne spuščam v podrobnosti. Opozorjam zlasti na delo: Metod Mikuž, PREGLED ZGODOVINE NARODNO-SVOBODILNE BORBE V SLOVENIJI, II. knjiga, str. 93—154.

cih mimo Gospodične na Brezovo reber nad Belo krajino in od tam na področje Mirne gore. Spotoma je spremljala ranjence iz hrvatske partizanske bolnišnice v Žumberku, ki so jih po napadu ustašev na slovensko partizansko bolnišnico v Proseki odpeljali v bolnišnico na Rog. Po enodnevnem počitku je Kordunaška brigada takoj odšla v akcije v Belo krajino, od katerih je najpomembnejša ona pri Kvasici 22. septembra 1942, kjer je bila v celodnevni bojih popolnoma uničena velika italijanska kolona.

Prav tega dne, 22. septembra, je general Robotti izdal povelje za začetek sedmega operativnega cikla velike ofenzive, v katerem naj bi določene vojaške enote med 23. in 26. septembrom ponovno prečistile Rog. K tej odločitvi ga je privedlo spoznanje, da tako skrbno pripravljeni in s tolikimi silami izvedeni prvi napad na Rog pred dobrim mesecem dejansko ni uspel in da se za hrptom ofenzive ponovno zbirajo in urejajo močne partizanske enote, zlasti še v gozdovih Roga. To spoznanje sicer Robotti prikriva s samozavestno trditvijo, da hoče dokazati, da je njegova vojska vedno pripravljena vračati se v že prehajkana področja, s čemer je mislil na ustvarjanje stalnega občutka negotovosti pri partizanih, svojim vojakom pa dopovedoval, da je italijanska odločitev jasna in enostavna: iskati partizane, in to kjerkoli, in jih potem pobijati, samo pobijati. Obenem trdi, da hoče s ponovnim napadom na Rog prikriti priprave za veliki napad na sosednji gorski masiv, na Gorjance.

Za izvedbo sedmega operativnega cikla je Robotti določil enote divizij Cacciatori, Isonzo in Macerata. Divizija Cacciatori naj bi s svojim polkom štev. 52 in prvim bataljonom 105. legije črni srajc očistila ozemlje med črtami: Zagradec—Radohova vas—Trebnje—Novo mesto in med levim bregom Krke med Novim mestom in Sotesko ter navzgor ob Krki preko Žužemberka do Zagradca. Polk štev. 51 iste divizije naj bi iz izhodišča Stari log čistil področje Topla reber—Kočevski Rog—Koprivnik, mobilni oddelek divizije Isonzo področje Topla reber—Podstenice—Žaga Rog, bataljon Macerate pa področje Kleč—Trnovec—Rajhenau—Koprivnik.

»Ofenzivna faza se je začela natanko po načrtu, toda napad Kordunašev na Črnomelj in velik poraz pri Kvasici, borbe Tomšičeve in Cankarjeve brigade na Planini in Mirni gori so popolnoma zmedli Robottijeve načrte. Ko je prišlo 24. septembra do hudih bojov na Planini in Mirni gori z enotami divizije Isonzo, razmeščenimi v Beli krajini, je moral Robotti na hitro premestiti ves 52. polk v Srednjo vas, bataljon divizije Macerata na koti 840, 51. polk pa na sektor kota 730 — Blaževič. In ofenzivne faze je bilo konec.«³⁸

Po spopadih na Planini in Mirni gori so enote Cankarjeve in Tomšičeve brigade manevrirale po Rogu, se premaknile na Dolenjo Bukovo goro in od tam v Nemško Loko in Spodnji log. Zvečer 26. septembra so se enote brigade Ivana Cankarja skupaj s Kostjiniem bataljonom brigade Toneta Tomšiča premaknile v vas Lapinje. Tu se je 28. septembra Cankarjeva brigada dokončno formirala, zvečer pa je imela svečan miting, na katerem so govorili: komandant Marjan Dermastja — Urban Velikonja o

³⁸ M. Mikuš o. d. str. 142.

1

pomenu in važnosti udarnih brigad, komandant I. bataljona Kočevskega odreda Ante Novak o Ivanu Cankarju, kasnejši politkomisar Dolenjske operativne cone Jože Brilej-Bolko Brezar pa o mednarodnem in našem političnem položaju. Za tem je bila brigada konec septembra z naredbo Glavnega poveljstva premeščena na Brezovo reber nad Belo krajino.³⁹

Vzhodnodolenjski odred je bil do 25. septembra v akcijah pri Koprivniku in Planini ter je oskrbel prevoz in prenos ranjencev ter hrane za Pokupsko-Žumberački odred. Po reorganizaciji v decembru 1942 je imela njegova 4. četa svoje operacijsko področje med Birčno vasjo, Toplicami ter Podstenicami na Rogu in se je zato zopet imenovala Roška četa.

Čim bolj je šlo na jesen, bolj je plahnela italijanska ofenziva in Italijanom je postajalo vedno bolj jasno, da ofenziva svojega glavnega cilja — uničenje narodnoosvobodilne vojske v pokrajini — ni dosegla. Zato pa so bile ogromne žrtve med civilnim prebivalstvom in prizadejana velika gospodarska škoda. Samo v mesecih avgustu in septembru je bilo na Kočevskem požgano nad 60 vasi, na stotine in stotine ljudi pa pobitih, odgnanih v taborišča, mnogo pa tudi obsojenih na dolgoletne zaporne kazni.

V začetku novembra 1942 so bile med partizanskimi poveljstvi kot tudi med političnimi organizirane in uvedene zveze po tako imenovane TV linije. Med posameznimi TV točkami je bila vzdrževana redna kurirska služba. Kočevju najbližje so bile točke TV 13, TV 14, TV 11 in TV 12. Zadnja je bila nekje nad Borovcem in skozi njo so šle vse zveze na Primorsko, Gorenjsko in Koroško.

12. januarja 1943 je Glavni štab slovenske narodnoosvobodilne vojske ali Glavni štab Slovenije, kot se je že nekaj časa uradno imenovalo prejšnje Glavno poveljstvo, poslal štaboma Dolenjske in Notranjske operativne cone (osnovane obenem z Gorenjsko in Štajersko operativno cono z naredbo Glavnega poveljstva z dne 26. decembra 1942) povelje, naj vskladita svoje operacije proti sovražniku tako, da očistita predvsem Suho krajino in zavarujeta področje Roga, kjer se naj uredi bolnišnice in postavijo baze zalednih ustanov, skladišča za prehrano itd. Ta čas so bile v teku operacije brigad proti novim italijanskim in belogardističnim postojankam (Suhor, Ajdovec, Žužemberk, Dobrava, Dob, Mokronog itd.), ki jih je proti koncu januarja 1943 prekinil nagel pohod teh brigad od Šentvida pri Stični preko Krke pri Dolenjem Polju in po Črmošnjiški dolini v Belo krajino ter od tam v Vivodino, kjer je prišlo do znanih bojov pri Krašiču, in od tam v napad na progo Zagreb—Karlovac, da bi tako zmanjšale sovražni pritisk v četrti ofenzivi na Vrhovni štab in glavnino NOV v zapadni Bosni. Po zmagi nad močnimi italijanskimi enotami pri Krašiču in po nekaterih uspešnih napadih na postojanke ob progi (Draganići, Zdenčina itd.), so se brigade vrnile in nadaljevale prekinjene operacije z napadom na belogardistično postojanko v samostanu Pleterje.

Na Kočevskem je bila divizija Macerata januarja in februarja 1943 razmeščena v teh postojankah: 3. bat. 121. pp. v Kočevju; 1. bat. 122. pp. v Vimolu, Mozlju in Starem trgu; 2. bat. v Kočevski Reki, Stalcerjih in Gotenici; 3. bat. v Petrinji in Banji loki. Naloga tega bataljona je bila

³⁹ Zbornik VI/4, Priloga št. 1.

predvsem zavarovanje mostu prek Kolpe. Ko je kasneje Macerata odšla na Hrvatsko, je ta bataljon zasedel postojanko v Brodu na Kolpi. 153. art. polk je imel svoj štab in 1. divizion v Kočevju, 2. divizion pa v Moravi. V Kočevju sta bila še 153. mešani inženirski bataljon in 85. bataljon črnih srajc. 71. bataljon črnih srajc je bil 1. marca v Ribnici, 1. junija pa v Vimolu.⁴⁰

GŠS je 3. marca ponovil svoje navodilo štabu Dolenjske operativne cone o potrebi čiščenja Suhe krajine, da se zavaruje odsek, »ki ga moramo obvarovati«, t. j. Rog, belogardističnim postojankam pa so prihajale na pomoč enote divizij Macerata iz Kočevja in Isonzo iz Novega mesta ter drugih okoliških garnizij. Tako je 17. marca prišlo pri Mali gori do spopada s kolono Macerate, ko pa so se brigade med 19. in 20. marcem začele premikati iz Suhe krajine proti Gotenici in Jelenovemu žlebu, je 20. marca prišlo do spopadov pri Smuki in Starem logu zasedami italijanskih enot, ki so se s področja Suhe krajine vračale v Kočevje. Med temi boji je italijansko letalstvo z bombami porušilo in požgalo več vasi v Suhi krajini, bombardiralo pa tudi Stari log in Podstenice. Proti koncu marca 1943 so Italijani zopet vdrli v vas Pogorelec na Rogu in manevrirali po bližnjih gozdovih, pri čemer so prišli tudi v neposredno bližino bolnišnice Spodnje Lašče, ne da bi jo odkrili.

Vse štiri slovenske brigade so med tem po čiščenju Suhe krajine odšle na ribniško področje, da bi tam začele z napadi proti italijanskim in belogardističnim postojankam. 23. marca sta Šercerjeva in Tomšičeva brigada zasedli črto Dane—Podgora—kota 484, od tod dalje do Zadolja in kote 731 se je razmestila Cankarjeva brigada, desno od nje pa Gubčeva, da bi zavarovala in kontrolirala področje Rakitnice in predel ob glavni cesti, ki vodi v Kočevje. Poveljstvo italijanske fašistične bojne skupine XXI Aprile je takoj izdelalo načrt za obkolitev in uničenje brigad, za kar je imela na razpolago 1983 mož, ki jim je poveljevalo 88 oficirjev. Italijanske vojaške operacije so se začele 25. marca zjutraj in preko dneva je prišlo pri Danah in pri Zadolju do hudih bojov, kjer so doživeli Italijani dokajšen neuspeh. V noči od 25. na 26. marec je italijansko poveljstvo dobilo močne okrepitve, isto noč pa je tudi Milovan Šaranović, ki je vodil partizanske operacije, izdal povelje, naj se Tomšičeva in Šercerjeva brigada takoj premakneta preko strme in težko prehodne Velike gore, Cankarjeva in Gubčeva pa naj prodirata proti Rakitnici in Jelenovemu žlebu. Na vijugasti cesti vzhodno od Jelenovega žleba so predhodnice Cankarjeve in Gubčeve brigade zadele na sovražnika. Bil je to bataljon divizije Macerata. Prišlo je do hudega boja, italijanski bataljon je bil obkoljen, iz obroča pa se mu je posrečilo prebiti se za ceno težkih izgub: 106 mrtvih in 102 ranjena vojaka. To je bila ona pomembna zmaga v Jelenovem žlebu s katero je bila zaključena partizanska spomladanska protiofenziva.

Spomladi 1943 je prišlo do nove spremembe v razmestitvi italijanskih divizij na območju Ljubljanske pokrajine. Kot je v septembru 1942 še v teku italijanske ofenzive divizija Granatieri odšla iz našega teritorija, tako je v začetku aprila odhajala tudi divizija Macerata. Njeno področje je za-

⁴⁰ Vojnoistoriski Glasnik, oktober 1952, str. 92—93 in 101.

sedla deloma divizija Cacciatori, deloma pa fašistična bojna skupina XXI Aprile, medtem ko je bil Loški potok z delom Notranjske področje graničarske divizije XI. armadnega zbora. Na področju kovčevskega okraja je divizija Cacciatori imela razporejen svoj 52. pešadijski polk s pomožnimi enotami tako, da je bilo polkovno poveljstvo s dvema četama III. bataljona in bataljonskim poveljstvom ter nekaterimi drugimi enotami v Ribnici, ostale enote pa še v vaseh Sodražica in Petrinci, poveljstvo I. bataljona z dvema četama v Velikih Laščah in manjšimi enotami v Rašici, na Robu, v Vidmu—Dobropoljah in na Turjaku, medtem ko je II. bataljon s svojimi enotami imel zasedeno Suho krajino. Kočevsko v ožjem pomenu besede je zasedla bojna enota fašistične milice XXI. Aprile s poveljstvom v Kočevju, njene enote pa so bile razporejene v krajih Morava, Kočevska reka, Štalcerji, Vimol, Predgrad, Mozelj, Stari trg, Gotenica, Stara cerkev, Koprivnik, Mlaka—Gorenje—Konca vas—Mahovnik in Onek. V večini teh krajev so bile tudi karabinjerske postaje in oddelki finančne straže in ostalih služb, v Grčaricah, Banji Loki in Knežji lipi samo karabinjerji in finančna straža, v Spodnjem logu pa le finančna straža. To stanje je v glavnem ostalo nespremenjeno do konec avgusta 1943, ko so Italijani izpraznili svoje postojanke Vimol, Koprivnik, Knežja lipa, Spodnji log, Kočevska Reka, Gotenica in Mozelj.⁴¹

VI.

Od spomladi 1943 se je pri italijanski vojski vedno bolj uveljavljala nova taktika, ki jo je z vso silo uvajal novi poveljnik XI. Armadnega zbora general Gastone Gambara. Ta je sredi decembra 1942 zamenjal Robottija, ki je prevzel poveljstvo nad 2. armado. Spričo neuspeha Robottijeve skoraj štirimesečne ofenzive v poletju in jeseni 1942 je hotel Gambara za vsako ceno pregnati svojim vojakom iz kosti strah pred terenom, posebno gozdovi, in iz vsakega posameznega vojaka napraviti borca, ki bo vedno in povsod drzen in napadalen ter se ne izmikal bojem s partizani, temveč jih iskal. Zato je podrejenim enotam in poveljujočemu kadru dopovedoval in zapovedoval stalno pripravljenost in ofenzivnost, končno pa naravnost predpisal — partizanski način bojevanja. Tako je zapovedal formiranje »posebnih bataljonov«, troje po številu, in 1. maja 1943 izdal njihovim poveljnikom posebne direktive ter v njih te bataljone nazval »nacionalni partizani«.

V začetku junija 1943 je GŠS zapovedal koncentracijo vseh štirih slovenskih brigad ob nemško-italijanski razmejitveni črti nad Gabrovko (Sv. Križem pri Litiji) z namenom, da Cankarjeva in Šercerjeva vdereta preko Save na pomoč štajerskim partizanom, Tomšičeva in Gubčeva pa medtem demonstrativno napadata troje nemških postojank nad Šmartnim oziroma Litijo. Ker prehod prek Save ni bil mogoč, so se brigade vrnile in se pri tem zapletle v boje z italijanskimi enotami. Tomšičeva in Gubčeva bri-

⁴¹ Poročilo OK KPS Kočevje z dne 31. avgusta 1943 v arhivu CK ZKS. Za podatek se zahvaljujem tov. Tonetu Ferencu.

gada sta se, razdeljeni na več kolon, po raznih poteh vračali proti Čatežu in se v njegovi bližini ter pri Trebelnem spopadli z italijanskima kolumnama, ki sta jima poveljevala polkovnika Pelazzi in Sordi, prekoračili progo in imeli naslednje dni boje z zasledujočim sovražnikom na odsekih Dobrnič, Dobrava in Vrbovec. Posamezne kolone Gubčeve brigade so se ponovno združile na Kulovih selih ter se nato premaknile na odsek Dolenjskih Toplic, kjer je že bila Tomšičeva brigada. Od tam sta se brigadi premaknili zopet v gozdove nad Sotesko ter nato preko Krke in ob robu Suhe krajine krenile na Rog, kjer je konec junija prišlo do boja pri Rajhenavu.

Italijanske enote, ki so takrat vdirale na Rog, so bile iz divizij Isonzo, Cacciatori in XXI. Aprile. Mobilna enota divizije Isonzo je vdirala na severovzhodni rob Roga in bila po italijanskem poročilu 26. junija na odseku Smrečnik—Rampoha, medtem ko sta dva bataljona divizije Cacciatori in enote XXI. Aprile prodirale s kočevske strani. Prav s temi pa sta se Tomšičeva in Gubčeva brigada 24. junija spopadli ob cesti med Starim logom in Smuko oziroma v coni Topla reber, kot poročajo Italijani. O tem spopadu pravi general Gambara v svojem poročilu, da je bil boj oster, da je padlo 8 njegovih, med njimi 1 oficir in 1 črnosrajčnik, 14 moških pa je bilo ranjenih.

Po spopadu sta brigadi nadaljevali pot in prišli zjutraj 25. junija do studenca nad Rajhenavom, ki je na zemljevidih zaznamovan z nazivom Vodnjak. Prav tisto jutro je iz Oneka prodirala proti Rajhenavu tudi italijanska kolona ter nad njim zadela na partizansko patroljo, nakar je prišlo do kratkega boja z borci obeh brigad. Italijani so bili deloma pobiti, deloma ujeti, deloma pa razpršeni.⁴²

Sredi julija 1943 je bil general Gambara prepričan, da bo vsaj neposredno pred zlomom italijanske vojske, ki ga je kot vojak in politik moral čutiti, zadal slovenskemu partizanstvu uničujoči udarec. Njegova obveščevalna služba je 15. julija javila, da je v gozdovih Pečke v severovzhodnem delu Roga nastanjeno vrhovno partizansko poveljstvo, ki ga ščitita dva bataljona. Nemudoma je bila odrejena obsežna vojaška akcija, v kateri so sodelovale enote divizij Isonzo, Cacciatori delle Alpe in XXI. Aprile, Posebni bataljon št. 3 ter manjši oddelki topništva. Za poveljnika vse akcije je bil postavljen general Alessandro Maccario, poveljnik divizije Isonzo v Novem mestu. Ta je še istega dne ob 16. uri odredil, da se takoj sestavita dve skupini, ena iz enot divizije Isonzo, druga pa iz enot divizij Cacciatori in XXI. Aprile, ki so bile razmeščene na kočevsko-ribniškem področju. Prvo skupino so sestavljali: 2. bat. 23. pp., 117. bat. črnih srajc in Posebni bataljon šte. 3 ter ji je poveljeval console Pelazzi; drugo pa 2. in 3. bat. 52. pp. iz divizije Cacciatori in bataljon črnih srajc iz XXI. Aprile, ki ji je poveljeval polkovnik Umberto Morandi.

Še istega dne ob 18. uri so se začeli premiki enot na izhodiščne položaje: 117. bat. črnih srajc se je iz Trebnjega premaknil v Žužemberk, da naslednje jutro udari preko Sv. Petra na Pečko, 2. bat. 23. pp. in Posebni bataljon šte. 3 pa sta odšla iz Novega mesta na Stražo, da prav tako

⁴² Zbornik VI/6 dok. 130, 131.

naslednjega jutra preko Toplic in Podturna prodirata na Pečko. Morandijeva skupina je imela pred seboj dokaj težjo pot: 2. bat. 52. pp., ki je bil razmeščen na področju Krke, je moral v celonočnem pohodu preko Hočevja, Vidma in Kompolij priti v Hinje, kamor je prišel 16. julija ob 5. uri; 3. bat. 52. pp. pa je isto noč korakal iz Ribnice skozi Dolenjo vas in Polom na Hinje, kamor je prišel nekako istočasno z 2. bataljonom. Fašistični bataljon črnih srajc se je iz Kočevja na tovornjakih prepeljal v Stari log in na Smuko. Zgodaj dopoldne 16. julija se je pričelo koncentrično prodiranje italijanskih kolon iz Suhe krajine in iz doline Krke proti Pečki. Preiskali so gozdove na Sv. Petru, okoli Tople rebri in Rdečega kamna ter končno ugotovili, kar je polkovnik Morandi v svojem poročilu zapisal: »Ves dan nikjer nobenega znaka o komunističnih banditih in o kakem nedavnem njihovem bivanju v tem predelu«.

Italijanske enote so prenočevale v gozdu in se drugo jutro vračale v svoje garnizije. Morandijeva skupina je spotoma prejela ukaz, naj na povratku proti Kočevju preišče še severozapadni del Roga. Zaradi preutrujenosti čet je to storil naslednjega dne 18. julija s 3. bat. 52. pp. in bat. črnih srajc, medtem ko se je 2. bat. 52. pp. vračal preko Suhe krajine na Krko. »Po šesturnem zelo napornem maršu zaradi zadušljive pripeke sta se obe koloni srečali v Trnovcu in spotoma ugotovili samo, da so vasi Grintovec, Rigelj, Rantarš in Trnovec popolnoma porušene, vas Stari breg pa neobljudena,« je zopet ugotavljal Morandi. Fašisti so v vaseh Cesta in Žiben požgali še nekaj preostalih hiš, popoldne pa se je vsa skupina v hudi pripeki, ki ji je kmalu sledil naliv, vračala v Kočevje.

»Po treh dneh hudih in brezuspešnih naporov se je v Kočevju pod nalivom ob 19,00 končal operativni cikel«, je kratko zapisal polkovnik Morandi.⁴³

Prav ta čas, ko so Italijani po Rogu ponovno iskali Glavni štab, sta se ob njegovem vznožju formirali prvi dve slovenski partizanski diviziji in v noči od 24. na 25. julij začeli napadati italijansko-belogardistično postojanko v Žužemberku in na Zafari. Ko so bile borbe za Žužemberk v polnem teku, se je razvedelo, da je v Italiji konec Mussolinijevega režima in on sam aretiran. Kapitulacija italijanske vojske je bila neposredno pred vrati.

V pričakovanju italijanske kapitulacije je Glavni štab konec avgusta zapovedal koncentracijo slovenskih brigad na Dolenjskem. Med prihajajočimi je bila tudi Gorenjska (kasneje Prešernova) brigada, ki je 28. avgusta prišla na Travno goro, prekoračila 30. avgusta kočevsko progo in bila 31. avgusta na Pugledu in Podstenicah. Po oddaji ranjencev v roške bolnišnice se je spustila v Topliško dolino, 4. in 5. septembra pa se preko Podstenic zopet vrnila na Travno goro. Na ribniško-kočevsko področje je prišla tudi Primorska (kasneje Gradnikova) brigada.

Da bi povečal in izboljšal komandni kader partizanskih enot je Glavni štab Slovenije 3. avgusta 1943 ustanovil Vojno šolo za partizanske oficirje, ki je imela svoj prvi tečaj na Gričicah na Rogu.

⁴³ Zbornik VI/6 dok. 143.

VII.

Po razglasitvi kapitulacije Italije so se italijanske vojaške enote pričele odpravljati proti Italiji, Glavni štab pa je partizanskim brigadam in ostalim enotam zapovedal izvršiti takojšnjo razorožitev italijanske vojske. Oddelki divizije Isonzo iz Novega mesta kot nekaterih drugih večjih enot, ki so prihajale iz sosednje Hrvatske, so bile pretežno razoroževane prav na svojem prehodu preko Kočevske in Notranjske. Po njihovem odhodu so bile Dolenjska s Kočevsko, Notranjska in Primorska popolnoma osvobojene. Na vsem tem obsežnem področju sta partizanska vojska in politično vodstvo prevzela vso oblast, zaradi velikega pritoka prostovoljcev in izvršene partizanske mobilizacije so bile formirane nove brigade.⁴⁴

V Kočevju samem se je že dne 8. septembra zvečer, takoj ko se je razvedelo za kapitulacijo Italije, sestal Rajonski odbor Osvobodilne fronte, ki je sprejel prve sklepe za prevzem oblasti v Kočevju. Partizanska vojska je vkorakala v popoldanskih urah 9. oktobra, druge enote pa so razoroževale italijanske oddelke v Starem logu, pri Nemški Loki, v Kočevski reki, na Travi, pri Dolenji vasi in drugod. 9. septembra je bila uničena plavogardistična postojanka v Grčaricah, 19. septembra pa belogardistična postojanka na Turjaku, kamor so se zatekli tudi belogardisti iz Ribnice, Velikih Lašč in Suhe krajine.

Po umiku razoroženih italijanskih enot ter umiku in delnem uničenju belo in plavogardističnih oddelkov so enote VII. korpusa v širokem loku od Kostanjevice na Krki preko Dolenjskega gričevja in pod Ljubljano ter ob tržaški progi zavarovale osvobojeno ozemlje, odbijale manjše sovražne vdore in same napadale nemške postojanke na obmejnem ozemlju. Znotraj te bojne črte kot na vsem ostalem slovenskem osvobojenem in tudi neosvobojenem ozemlju so se pripravljale in v dneh od 20. do 25. sept. izvedle volitve odposlancev za zbor, ki se je v dneh 1. do 3. oktobra vršil v Kočevju. Kmalu po Kočevskem zboru je vojaško sodišče na procesu v Kočevju sodilo v Grčaricah in na Turjaku ujetim plavo in belogardistom, v Kočevski Reki pa se je vršil prvi kongres Zveze mladine Slovenije. Ustanovljene in izpolnjene so bile zaledne vojaške oblasti: komande področij, komande mest, partizanske straže, Narodna zaščita in posebni oddelki varnostnoobveščevalne službe. Predvsem pa je bilo treba varno vskladiščiti ves vojni plen od orožja in municije do opreme, sanitetnega in ostalega materiala, ki je za umikajočo se italijansko vojsko ostal v skladiščih ali ob poteh, koder se je vojska umikala. Tako pravi poročilo štaba ZDO z dne 12. septembra, da se na črti Stari log—Kleče nahaja ogromen vojni plen, sestojč iz težkega, lahkega in avtomatskega orožja, prevoznih sredstev in nekaj hrane. Razumljivo, da je ravno Rog s svojim gozdnim prostranstvom in kraško oblikovitostjo tal nudil največ možnosti za najbolj konspirativen način shranitve raznolikega materiala.

Ta čas, ko so v pričakovanju nemškega vdora na osvobojeno ozemlje rušili predvsem železniške proge, razstreljevali mostove in viadukte ter v

⁴⁴ Ker so pomembni dogodki med kapitulacijo Italije in nemško ofenzivo iz mnogih člankov in razprav dovolj znani, se ne spuščam v podrobnosti.

predore trpali razbite železniške vozove, na cestah pa delali zaseke in prepreke, je vrvel na roških cestah živahen promet in na Rogu ter pri obrob-
nih vaseh so nastajala velika municijska skladišča (npr. ob vaseh Trnovec
in Grintovec, pri Podturnu itd.) Polnila so se skladišča sanitetnega mate-
riala, v Starih žagah se je zbiral material za mnogotere partizanske de-
lavnice itd.

Nemci so seveda podvzeli vse, da zavarujejo svoj položaj na Balkanu
in v Sloveniji; kot so takoj po kapitulaciji Italije zasedli jadransko obalo,
so hoteli imeti trdno v rokah tudi vse dohode iz srednje Evrope v Italijo.
Zato so že v dneh pred italijansko kapitulacijo zasedali tržaško progo, 10.
septembra pa dokončno prevzeli oblast tudi v Ljubljani. Ker je Novo
mesto v tistih dneh bilo zbirališče prostovoljcev-partizanov in so se vanj
začasno preselila tudi nekatera naša vojaška poveljstva, so Nemci 14. sep-
tembra nekaj čez poldne močno bombardirali mesto in do večera napade
še nekajkrat ponovili. Od tedaj so prebivalci Novega mesta svoje dneve
preživljali večinoma izven mesta, odkoder so tudi najrazličnejše blago iz
skladišč pospešeno odvažali v smeri Dolenjskih Toplic in Roga. Drugi težki
bombni napad je Novo mesto doživelo 3. oktobra, verjetno zaradi dom-
neve, da se pomembno politično zborovanje odposlancev slovenskega na-
roda vrši v Novem mestu. Vse do vdora na Dolenjsko so nemški avioni
stalno preletavali osvobojeno ozemlje.

Z vojaškimi operacijami proti slovenskemu osvobojenemu ozemlju so
Nemci začeli že nekaj dni po kapitulaciji Italije na tako imenovani goriški
fronti, potem vdrlí v Istro, 21. oktobra pa napadli Dolenjsko in Notranj-
sko. Vso to ofenzivo je sovražnik imenoval Wolkenbruch = Huda ura (ne-
urje, kadar se utrga oblak), njene štiri faze pa oštevilčili z I—IV. Geslo te
ofenzive pove dovolj jasno, kaj so hoteli Nemci z ofenzivo doseči: kot
hudourni vihar naj bi nemške divizije zdivjale preko svobodne slovenske
zemlje in poteptale vse, kar je dvignilo puško proti fašizmu in nacizmu.

Ofenzivo je izvajal II. SS tankovski korpus, ki je bil za te operacije
okrepljen še s posebnimi večjimi in manjšimi enotami. Tako okrepljeni
tankovski korpus so poleg nekaterih manjših enot sestavljale: 1. SS tan-
kovska divizija »Leibstandarte Adolf Hitler«, 71. pehotna divizija, 44. gre-
nadirska divizija, 162. pehotna divizija »Turkestanska«, ter 14. in 19. SS
policijski polk. Poveljnik je bil SS Obergruppenführer Paul Hausser.

Na dolenjsko-notranjsko osvobojeno ozemlje so Nemci vdrlí s treh
smeri: po dolini Krke, preko Kolpe pri Brodu na Kolpi, manjši oddelki pa
preko Kolpe pri Gribljah in Metliki. Poleg tega so z manjšimi vdori pri-
tiskali vzdolž črte Škofljica—Litija—Radeče—Šentjernej—Jevnica—Kr-
ško. V Novo mesto so motorizirani oddelki, tanki in Turkestanska divizija
pridrli nekaj po deseti uri v četrtek 21. oktobra in iznenadili manjše par-
tizanske enote in straže. Od tod so še istega dne motorizirani oddelki pro-
dirali preko Gorjancev v Belo krajino in preko Semiča v Črnomelj. Od-
delki, ki so prekoračili Kolpo pri Gribljah in Jurovskem Brodu, so zasedli
Metliko in patroljirali po cestah ter po vaseh plenili in požigali in pobijali
vse, kar se jim ni pravočasno umaknilo.

Tretja faza nemške ofenzive — Wolkenbruch III — se je začela s
prodorom pri Kamenjaku, kjer so Nemci zlomili odpor hrvaških parti-

zanov in 10. oktobra 1943 opoldne vdrli v Delnice in Gerovo. Komanda Kočevskega vojnega področja je takoj odredila, da partizanske enote zasedejo položaje na višinah nad Kolpo in naj s patruljami kontrolirajo sovražne premike. O svojih ukrepih je obvestila štab XVIII. divizije in Glavni štab. 18. oktobra so Brod na Kolpi zasedle močnejše nemške sile, ki so najpreje popravile napol porušeni most prek Kolpe ter 19. oktobra zjutraj vdrle na slovensko stran in prodirale proti vasem Vas in Fara. Na položajih Tišempol—Krkovo, ki jih je branil II. bat. IX. brigade, so se razvneli hudi boji, protisunki XIV. (Železničarske) in Tomšičeve brigade so bili odbiti in operativni štab, ki je bil formiran 17. oktobra, je zaradi vse močnejšega pritiska sovražnika odredil postopno odmikanje na nove položaje. 23. oktobra so Nemci začeli prodirati z močno tankovsko kolono na čelu in v noči od 24. na 25. oktober vdrle v Kočevje.⁴⁵

Šele po zavzetju Kočevja so se nemške enote iz Novega mesta začele pomikati ob Krki navzgor proti Soteski in v smeri proti Rogu, zasedle v torek 26. oktobra že skoraj vse vasi okoli Toplic, v Toplice same pa vdrle v sredo 27. oktobra zjutraj in krenile dalje proti Rogu in Starim žagam, koder jim je prihajala nasproti nemška motorizirana kolona iz Bele krajine. Spotoma so odkrili in požgali nekaj partizanskih skladišč, 29. oktobra pa pognali v zrak veliko municijsko skladišče nad Podturnom.

Da je bil Rog med onimi predeli Dolenjske, ki ga je hotel sovražnik posebej dobro preiskati, je jasno. Partizani, ki so bili ob tej hajki na Rogu, so vedeli povedati, da so bili Nemcem pri njihovem križarjenju po roških cestah in poteh za vodnike kočevarski preseljenci iz Krškega polja.

Ob nemškemu vdoru na Rog je bilo v varstvu njegovih gozdov več bolniških postojank z ranjenci, bolniki, rekonvalescenti, zdravstvenim in strežnim osebjem ter zaščitnimi četami, na Bazi 20 prebivajoči člani političnega vodstva s spremnim osebjem, od vojaških enot pa le deli Železničarske brigade in na hitro roko iz rekonvalescentov sestavljena začasna brigadna formacija. Ta je štela skupaj s priključeno bolničarsko šolo 250 ljudi in bi se morala pravzaprav umakniti v Žumberak ter zvabiti sovražnika za seboj, pa jo je nemški vdor prehitel in potisnil nazaj na Rog. Cesto med Kočevjem in Starim logom je nadzoroval III. bat. Tomšičeve brigade in delal na njej prekope in zaseke.

Iz Kočevja so Nemci že 25. oktobra poskušali prodirati skozi Željne (Sela) proti Žagi na Rogu, pa so jih naše enote zavrile, nakar so Nemci s tremi avioni napadli položaje teh enot in jih obstreljevali s tankovskimi topovi. Zatem so že prodrli po cesti Stari log—Smuka in bili v Hinjah. V sredo 27. oktobra pa so vdrli na Rog tudi s Topliške strani in potem nekaj dni s tanki in oklopnimi avtomobili križarili po roških cestah in poteh.

V pričakovanju nemškega vdora so hoteli izpraznjevati bolniške postojanke in Bazo 20. Ranjenci so bili razmeščeni po bunkerjih, ki so bili za tak primer že preje pripravljeni, prav tako so iz Baze 20 odšli v bunker blizu tiskarne »Urške«. Nemci so izsledili in požgali bolnišnici Jelenžleb, ki je takrat služila le še za skladišče, in Spodnje Lašče ter rekonvalescentno postajo v Spodnjih Stalah, poimenovano Škrilj, ne da bi v njih

⁴⁵ Zbornik VI/7 dok. 287 in Zbornik VI/8 dok. 25.

koga zajeli. Toliko bolj je bil tragičen konec bolnišnice »Pugled«; nemški vdor je postojanko presenetil, iz nje so se rešili le lažje ranjeni, enaindvajset težko ranjenih pa so Nemci dobili v bolnišnici in jih z bolnišnico vred sežgali.

Nemški oddelki so od Kočevja prodirali dalje po ribniški in dobrepoljski dolini na Ilovo goro in preko Račne v Grosuplje ter na Mokrec in Krim. 11. novembra je bilo nemške ofenzive konec.

VIII.

Organizacijski razvoj Osvobodilne fronte na Kočevskem je italijanska ofenziva v poletju in jeseni 1942 sicer zavrla in ponekod je bilo treba odbore OF obnoviti ali izpopolniti, ker so bodisi posamezni člani ali celotni odbori padli ali bili zajeti in pobiti, ali pa odpeljani v zapore in taborišča. Tako je npr. 5. 20. 1942 padel Janez Roglič, sekretar rajona Kočevska Reka, 20. decembra istega leta pa je bil v Starem Brezju pri Koprivniku izdan in pobit ves rajonski odbor OF. Spomladi 1943 se je osvobodilno gibanje zopet močno razmahnilo zlasti po Zboru aktivistov OF 27.—29. aprila 1943 na Pugledu nad Starim Logom. Okrožni odbor OF Kočevje je imel v letu 1943 sledeče rajone: Banja Loka, Kočevje, Kočevska Reka, Koprivnik, Mozelj, Stari Log in Stari trg. V mesecu decembru 1943 so se združili rajoni Banja Loka, Kočevska Reka in Mozelj v novi rajon Banja Loka.

Ribniško-velikolaško okrožje je bilo razdeljeno na rajone Dobrepolje-Struge, Dolenja vas, Loški potok, Ribnica, Rob, Sodražica in Turjak. Okrožje se je 25. maja 1943 razširilo še s priključitvijo rajona Barje, a se 20. avgusta istega leta razdelilo na samostojni okrožji Ribnica in Velike Lašče.

Odbori OF so opravljali politično in upravno funkcijo vse do izvolitve Narodnoosvobodilnih odborov v l. 1944.

Med nemško ofenzivo oktobra 1943 se je kočevsko okrožje združilo z ribniškim v novo okrožje Ribnica. Sedež Okrajnega odbora je bil najprej v Kotu pri Ribnici, od tam pa se je umaknil prek Travne gore v Drago in potem v Travo, kjer je ostal do oktobra 1944.

Na podlagi odlokov, sprejetih na prvem zasedanju SNOS v Črnomlju 19. in 20. februarja 1944, so se na vsem osvobojenem ozemlju vršile volitve v nove Narodnoosvobodilne odbore. V rajonu Banja Loka so bile volitve 10. aprila in je bilo izvoljenih 35 (po drugem zapisku 39) Krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Delegati teh odborov so potem zborovali 28. maja 1944 v osnovni šoli v Vasi pri Fari in izvolili prvi slovenski Okrajni narodnoosvobodilni odbor. Za predsednika je bil izbran Alojz Rauh st. iz Slavskega laza.

Na posvetovanju ribniškega in notranjskega okrožja 8. oktobra 1944 v Čabru sta se obe okrožji združili v enotno Ribniško-notranjsko okrožje. Istočasno je bil izvoljen Okrožni izvršni narodnoosvobodilni odbor. Za predsednika je bil izvoljen Jože Klarič, za podpredsednika Ivan Zigmunt, za tajnika pa Ljubo Mlakar. Okrožje je obstajalo vse do avgusta 1945. in

je obsegalo vse področje od Barja do Kolpe in od bivše italijansko-jugoslovanske meje do Starega trga in Roga. Razdeljeno je bilo na sedem okrajev. Sedež okrožja je bil v Osilnici ob Kolpi. Okrožni odbor je po svojih poverjenikih urejal vse zadeve gospodarstva, financ, zdravstva, socialnega skrbstva, prosvete, prometa, obnove in javne varnosti.

Po uničenju tehnike v Mahovniku je bilo na Kočevskem urejenih nekaj novih teknik, med katerimi je pomembnejša ona na Rogu, kasneje imenovana »Urška«, iz katere se je razvila »Partizanska tiskarna«. V kratkem razdobju med italijansko kapitulacijo in nemško ofenzivo je bila v polnem obratu Pavličkova tiskarna v Kočevju. Tik pred nemškim vdorom so iz nje evakuirali veliki tiskarski stroj obenem z manjšim na nožni pogon in vse skupaj s črkovnim in ostalim tiskarskim materialom ter papirjem na kamionu in nekaj vozovih odpeljali v okolico. Medtem ko je manjši stroj z delom materiala uspelo rešiti, so Nemci kamion z velikim strojem izsledili in uničili. V vas Brigo pa je bil pripeljan tudi stroj iz novomeške tiskarne. Nemci so ga sicer našli a ne uničili. Po nemški ofenzivi so na Goteniškem Snežniku zgradili dve baraki in v njih z rešenim tiskarskim materialom uredili manjšo tiskarno, imenovano »11 A«. V njej so poleg organizatorja tiskarne Petrača delali še kipar Lavrič, arhitekt Gregorač in drugi. Poleg tiskovin so izgotavljali pečate za vojaške enote in civilne oblastne organe. V zimi 1943/44 se je tiskarna preselila prav na vrh Goteniškega Snežnika v zasilno taborišče, imenovano »Ladov punkt«, prvotno postojanko pa so Nemci kasneje uničili. Spomladi 1944 so novomeški stroj v Brigi usposobili za tiskanje in tam uredili tiskarno. Ob nemškem izpadu iz Kočevja in tik pred vdorom v Brigo je tiskarno uspelo rešiti. Odpeljali so vse skupaj najpreje na postojanko »11 A«, od tod pa više in globlje v gozdove, kjer so uredili tiskarno, ki je nosila naziv »Triglavska«. Izdelovala je poleg časnikov in brošur tudi večbarvne lepake in knjige v lepi vezavi, za kar so porabljali padalsko svilo.

Kot na ostalem osvobojenem ozemlju je bila tudi na Kočevskem posvečena posebna skrb šolstvu in pouku šoloobvezne mladine, o čemer nudijo poleg arhivalnega gradiva zanimive prikaze članki, ki so jih o tem predmetu napisali Marjan Tratar-Učo, Bogomil Gerlanc in drugi.

V gozdovih pri Ferdrenku je bila baza 13—23, kjer je bil do maja 1944 sedež Znanstvenega instituta, ustanovljenega 12. januarja 1944, edine tovrstne ustanove pri jugoslovanskih narodih v času njihovega osvobodilnega boja.

Poleg Slovenske centralne vojne in partizanske bolnišnice z njenimi številnimi bolniškimi postojankami na Rogu sta bili v gozdovih Smrekovca nad Inlaufom urejeni bolniški postojanki »Bogdanov dom« (po dr. Bogdanu Breclju) in »Stanetov dom« (po komandantu Stanetu).⁵¹

Po nemški ofenzivi oktobra in novembra 1943 so nemške oblasti ozemlje nekdanje Ljubljanske pokrajine v upravnem oziru podredile višjemu SS vodji in komandantu policije XVIII. vojne oblasti generalu Erwinu Rösenerju, operativno pa vključili v »Operativno cono Jadransko Primorje«. Nemške bojne enote v tej coni so bile konec 1943 in v začetku

⁵¹ AMD Gradivo, fasc. 27, 29; Škerl Bibliografija št. 1217, 4740, 5664, 5665.

1944 71. in 278. pehotna divizija, 162. turkestanska in 188. rezervna planinska divizija, poleg tega pa še 10. SS policijski polk. Njihova naloga je bila zavarovanje severne obale Jadranskega morja in cest ter železnic, ki preko Slovenije povezujejo jugovzhodni del Rajha in vzhodno fronto s fronto v Italiji. Obenem je ta pokrajina služila tudi za odpočitek in popolnitev onih delov nemške vojske, ki so bili uporabljeni v borbah v Italiji in so tu bile le od časa do časa. Za vzdrževanje reda in boj proti enotam osvobodilne vojske so bili na našem področju razporejeni še posebni SS policijski polki.

Ko se je nemška ofenziva sredi novembra 1943 unesla, so velike enote, ki so jo izvajale, odšle z našega ozemlja in na Dolenjskem in Notranjskem je ostal samo 14. SS policijski polk, katerega prvi bataljon je bil v Novem mestu, drugi v Ljubljani, tretji pa v Kočevju. Svoj sistem obrambe komunikacij pa je nemško vojaško poveljstvo okrepilo s tem, da je za to uporabljalo posadne in stražne čete slovenskih domobrancev in vpostavljalo njihove postojanke predvsem ob glavnih komunikacijah. Kasneje je domobranstvo organiziralo še štiri udarne bataljone.

Glavni štab Slovenije je decembra 1943 zapovedal svojim enotam, da znova vzpostavijo kontrolo nad področji, ki so jih v teku nemške ofenzive izpraznile, in prično z napadi na obnovljena sovražna oporišča ter tako razširijo osvobojeno ozemlje. Obenem so imele partizanske enote nalogo, da s porušenjem železniških prog in cest onemogočajo sovražni promet in vdore sovražnih sil na osvobojeno ozemlje.

Na Dolenjskem in Notranjskem so te naloge izvrševale enote VII. korpusa in to XIV., XV. in XVIII. divizija ter Dolenjski, Belokranjski in Istrski odred.

Po načrtu Glavnega štaba Slovenije je bila Notranjska operativno področje XIV. divizije, Dolenjska pa XV., medtem ko je XVIII. divizija za nekaj časa odšla v Gorski Kotar, da vodi skupno s XIII. hrvatsko divizijo operacije vzdolž proge Zagreb—Reka.

Konec novembra je XIV. divizija zavzela Grahovo, kar je prisililo slovenske domobrance, da so se umaknili iz postojank v Begunjah in Cerknici. Po pregrupaciji svojih sil je XIV. divizija v noči med 3. in 4. decembrom z nekaterimi svojimi enotami napadla in zlomila odpor domobranske posadke v Velikih Laščah. Za razpoloženje in borbenost te velikolaške posadke je značilno poročilo, ki ga je nekaj dni pred napadom poslal njen komandant Danilo Capuder v Ljubljano, v katerem toži, da je njegova posadka povečini sestavljena iz prisilnih mobilizirancev in celo partizanskih simpatizerjev, ki mislijo samo na to, kako bi pobegnili iz postojanke, da ni nihče voljan bojevati se in da on sam s strahom pričakuje partizanskega napada. Ko sta Cankarjeva in Levstikova brigada odbili sovražne sile, ki so hotele iz smeri Grosuplja in Pijave gorice prodrati v Velike Lašče, so enote XIV. divizije nadaljevale z operacijami proti Kočevju in rušile vse objekte na progi Velike Lašče—Kočevje. V noči od 9. na 10. december so enote XIV. divizije začele napadati kočevsko posadko, ki so jo sestavljali že omenjeni tretji SS policijski bataljon in slovenski domobranci pod poveljstvom stotnika Gutha. Cankarjeva in Levstikova brigada sta zavarovali dohode iz smeri Ribnice, enote XIV. divizije pa so

v hudih dvodnevnih bojih ob podpori topništva prisilile sovražnika, da se je umaknil v svoje zadnje oporišče, Auerspergov grad sredi Kočevja. Prav v trenutku, ko so partizani že vdirali v grad in je bila nemška postojanka tik pred padcem, je polk 162. »Turkestanske« divizije ob podpori tankov, ki je bil na hitro prevržen iz Primorske Kočevju na pomoč, predrl položaje V. in VIII. brigade in prisilil partizanske enote k umiku. V teh bojih je v prvih vrstah svojih borcev v neposredni bližini gradu v Kočevju padel komandant divizije Mirko Bračič.

Po ponovni vpostavitvi in utrditvi nemške postojanke v Kočevju so proti koncu decembra večje enote 162. Turkestanske in 71. pehotne divizije prodirale iz Kočevja prek Smuke v dolino Krke in bile stalno napadane od partizanskih brigad. Nemškim enotam, ki so prišle Kočevju na pomoč, je poveljeval generalni major von Niedermayer.

Ko se je XIV. divizija 8. januarja 1944 odpravila na svoj znameniti pohod proti Štajerski, so na vsem Dolenjsko-notranjskem področju ostale samo enote XV. divizije, ki so nadaljevale z blokado Novega mesta, rušile komunikacije v smereh Ljubljana—Novo mesto in Ljubljana—Kočevje ter odbijale sovražne izpade posadk v Novem mestu in Kočevju. Proti koncu februarja 1944 sta bili uničeni postojanki v Zdenski vasi in pri sv. Antonu.

Sredi februarja se je XVIII. divizija vrnila iz Gorskega Kotora in bila razmeščena med progama Ljubljana—Postojna in Ljubljana—Kočevje ter napadala sovražne sile, ki so se v teh smereh premikale. Tako so npr. njene enote 15. marca zavzele nemško postojanko v Preserju, uničile železniško postajo in porušile nemške bunkerje ter del železniške proge, do konca marca pa bile tudi v stalnih bojih s sovražnikom v kočevski dolini; 17. aprila se je začel napad na Ribnico in v dvodnevnih hudih bojih je bila nemško-domobranska posadka prisiljena k umiku proti Ljubljani. Vsi poizkusi sovražnika, da iz Kočevja prodre proti Ribnici, so bili odbiti. V drugi polovici aprila so bile skoro vse enote VII. korpusa v akcijah vzdolž proge Ljubljana—Kočevje, kar je izkoristila novomeška nemška posadka in hotela vpostaviti zvezo Novo mesto—Ljubljana. XV. divizija, ki je bila takoj poslana na to ogroženo področje, se je zapletla v borbe z deli 13. in 14. SS policijskega bataljona in 14. protitankovske čete. Ko so Nemci začeli utrjevati svoje položaje v Žužemberku, Trebnjem in Mirni peči, je dobila XV. divizija zapoved, da jih takoj napade. Vse tri postojanke so bile v teku maja zavzete in sovražnik prisiljen k umiku. Boji za vpostavitve prometnih zvez med Ljubljano in Novim mestom ter Ljubljano in Kočevjem oziroma za njih razrušenje so se z nezmanjšano silovitostjo nadaljevali tudi junija, julija in avgusta.⁴⁶

Zaradi svoje centralne lege v odnosu do nemških front v Italiji, na Madžarskem in ostali Jugoslaviji je bilo slovensko bojišče od leta 1944 dalje za Nemce vse pomembnejše. Saj se je nahajalo v stikališču dveh nemških stratejskih front, povezanih med seboj z razmeroma gosto mrežo komunikacij. Te komunikacije pa so bile zaradi prirodne razgibanosti tal, po katerih potekajo, zelo občutljive. To občutljivost so še

⁴⁶ OSLOBODILAČKI RAT NARODA JUGOSLAVIJE 1941—1945 II., str. 119—124.

povečevali stalni partizanski napadi na nje, ki so bili vse hujši, čim bolj so se nemške fronte približevale Sloveniji. Zato so Nemci največji del svojih sil grupirali vzdolž komunikacij. Te sile so sestavljale že omenjeni 14. SS policijski polk s postojankami v Ljubljani, Novem mestu, Kočevju, Ribnici in Velikih Laščah, SS podoficirska šola v jakosti enega polka, štirje domobranski udarni bataljoni s štabi na Rakeku, v Višnji gori, Stični in Šentvidu pri Stični ter novoformirani V. alarmni bataljon s štabom v Velikih Laščah. Sredi poletja 1944 so bile vzdolž proge Grosuplje—Kočevje razporejene sledeče domobranske enote: Grosuplje 26. ter 27. četa in oklopni vlak, Velike Lašče 29. in 114. četa ter prva baterija, Ribnica 115. četa in Kočevje 61. in 62. četa. Poleg tega so bili še obveščevalni centri v Velikih Laščah, Ribnici in Kočevju. V vseh teh postojankah in enotah je bilo takrat nekaj nad 1580 domobrancev.⁴⁷

Za uspešnejše napade na tako zavarovane komunikacije so bili v sestavu divizij VII. korpusa formirani posebni inženjerski bataljoni, ki so zlasti v drugi polovici avgusta uspešno razdirali progo Ljubljana—Kočevje.

V poletju 1944 je začel sovražnik uporabljati novo taktiko: manjše, povečini le z lahkim orožjem oborožene in zato hitro in lahko gibljive udarne enote po 300—500 mož so začele tudi v nočnih pohodih vdirati na odseke, ki so bili v območju naših bojnih enot. Napadal je predvsem štabe, bolnišnice in manjše, zlasti zaledne enote. Te udarne skupine so bile sestavljene iz moštva stalnih nemških in domobranskih posadk, cilj njihovih akcij pa je bil zavarovati glavne prometne zveze in ustvariti pogoje za večje napade na osvobojeno ozemlje, predvsem na Belo krajino, ter vezati na različnih odsekih posamezne bojne enote NOV in POS.

V drugi polovici leta 1944 je sovražnik napravil dva večja poizkusa, da zadene narodnoosvobodilno vojsko prav v njenem srcu. Bila sta to dva vdora v Belo krajino, prvi v dneh 10. do 14. julija, drugi pa v dneh 13. in 14. novembra. Prvi napad so izvedle sledeče sovražne enote: dva bataljona nemškega rezervnega polka št. 1, po eden donski in kubanski polk Vlasovcev in 5., 10., 13. in 30. ustaški bataljon. Poveljeval je general von Panwitz. V drugem napadu so bili predvsem domobranski pokretni bataljoni in enote SS policijskih bataljonov. Poletni nemški napad na Belo krajino, ki je bil izvršen iz področja sosednje Vivodine ter iz postojanke Ozalj, je bil odbit na položajih okoli Metlike. Čeprav je sovražniku uspelo za dobro uro vdreti v Metliko, pri čemer je bilo požganih večje število stanovanjskih in gospodarskih poslopij ter ubitih nekaj Metličanov, se je moral zaradi spretnega manevriranja slovenskih in hrvatskih brigad naglo umakniti. Njegov načrt, da opleni Belo krajino, zanese med prebivalstvo zmedo in uniči vso partizansko zaledno organizacijo ter skladišča, se je ponesrečil.⁴⁸ Zato je sovražnik ponovil napad na Belo krajino v novembru 1944 in to iz smeri Kočevja in Novega mesta.

⁴⁷ Za podatke se zahvaljujem tov. Frančku Sajetu.

⁴⁸ Škerl, Bibliografija št. 1763, 2702, 933; OSLOBODILAČKI RAT..., str. 490; ZAVRŠNE OPERACIJE ZA OSLOBODENJE JUGOSLAVIJE 1944/45, str. 388 sl.

V začetku novembra 1944 so se nadaljevali napadi nemško-domobranskih oddelkov proti enotam VII. korpusa, ki so bile razmeščene deloma na odsekih med dolensko progo in Krko, deloma v Suhi krajini in na odseku Toplic ter Gorjancev. Napadi so prihajali predvsem iz postojank domobranskih udarnih bataljonov: I. v Stični, III. v Višnji gori in IV. v Šentvidu pri Stični, kakor tudi iz ostalih nemško-domobranskih postojank v Novem mestu, Velikih Laščah, Ribnici in Kočevju. Zato so se enote XVIII. divizije v začetku novembra premaknile v Suho krajino, od koder bi imele izvršiti napade na postojanke v Ribnici in Kočevju.

Napad bi se po načrtu moral začeti po končanem letalskem bombardiranju anglo-ameriških zavezniških letal. Letalski napad zavezniških avijonov na Kočevje in Ribnico je bil izvršen 4. novembra med 12,15 in 12,30 ter med 15,30 in 16. uro. Vendar bombardiranje ni prizadelo sovražnih utrjenih položajev, zato je napad na Kočevje izostal, IX. brigada pa je Ribnico po bombardiranju sicer napadla, vendar brez uspeha.

Med 5. in 10. novembrom je sovražnik ponovno napadal enote VII. korpusa in izpadal proti Beli krajini, kar lahko imenujemo pripravljalne akcije za vdor v Belo krajino. Tako je 4. novembra odšla iz Kočevja močna patrolja domobrancev proti Koprivniku in se tam spopadla z bataljonom XIV. brigade, pri čemer je padel njegov komandant, znani borec in heroj Alojz Kolman-Marok. Med 5. in 10. novembrom so čete I., III. in IV. domobranskega udarnega bataljona poiskusile vdreti v Suho krajino, pri čemer je prišlo do hudih bojov pri Laščah in Jami ter na Vinkovem vrhu nad Dvorom ob Krki. Med 6. in 10. novembrom so nemško-domobranske enote iz Novega mesta vdirale v Poljansko dolino in proti Starim žagam, 7. in 8. novembra pa so proti Koprivniku in Beli krajini prodirali domobranci iz Velikih Lašč in Kočevja. 3. novembra je bil v Velikih Laščah ustanovljen V. domobranski (alarmni) bataljon, ki mu je poveljeval nemški stotnik Schmitz, komandir v Velikih Laščah nameščene 11. čete III. bataljona SS policijskega polka št. 14. V sestav bataljona je prešlo tudi sto mož 62. domobranske čete v Kočevju, katerim je 17. novembra 1944 sledilo še ostalo moštvo te čete. Ta novo formirani bataljon je 7. novembra prišel v Kočevje in skupaj s štirimi desetlinami kočevskih domobrancev odšel proti Beli krajini, ki se je prav ta dan poslavljala od padlega komandanta Staneta, prišel pa le v bližino Koprivnika, od koder se je že naslednjega dne vrnil v Kočevje. Nekaj dni za tem so se razmeščale tudi enote XVIII. divizije, da s položajev v Suhi krajini prično z operacijami proti Ribnici in Kočevju, kot so se enote XV. divizije pripravljale, da začno z operacijami proti Kostanjevici, Šentjerneju in Novemu mestu.

V zgodnjih popoldanskih urah 13. novembra so brigade odhajale na določene položaje. Takrat pa je iz Novega mesta odhajala tudi domobransko-nemška bojna skupina, ki se je, izkoriščajoč postopno slabšanje vremena ter nastopajočo meglo, že prikradla do Uršnih sel, da od tam vdre v Belo krajino, pri tem pa zadevala in se ostro spopadala z enotami XII. brigade, ki je prav takrat bila na poti na položaje proti Vavti vasi in Toplicam.

Zbiranje nemških in domobranskih enot za napad na Belo krajino se je začelo 12. novembra 1944. Izhodišče napada sta bili Kočevje in Novo

mesto, vendar tako, da je bil glavni sunek naperjen iz Kočevja, medtem ko so enote novomeške posadke imele nalogo izvršiti samo diverzantski napad na Semič in se od tam umakniti v izhodišče.

Cilj akcije je v nemškem operacijskem poročilu označen tako: »Po prejetem geslu »Schneegestöber« (snežni metež) prodre okrepljeni prvi bataljon do Semiča, veže sovražne sile in ostane tam do nastopa noči 14. 11. 1944. Po izpolnitvi te naloge umik. Regiment prodira iz Kočevja v treh skupinah do Črnomlja, razruši tam vse važnejše naprave in se zopet umakne v Kočevje«.

Skoraj enako se glasi tudi povelje domobranskega štaba: »Cilj akcije je progon partizanskih enot in uničenje večjih skladišč materiala, orožja in municije.«

Pohod naj bi po načrtu trajal štiri dni. Poveljeval mu je major Hermann Dahm.

Moštvo velikolaške postojanke je odšlo v Kočevje 12. novembra. Istega dne je prišlo še 40 mož iz posadke v Ribnici, naslednjega dne se je skozi Velike Lašče in Ribnico vozil na kamionih II. udarni bataljon iz Rakeka, vsaj istega dne pa sta prišla v Kočevje tudi I. udarni bataljon iz Stične ter IV. ud. bat. iz Šentvida pri Stični. Eden teh bataljonov je bil vsaj deloma oblečen v nove angleške uniforme, ki so jih domobranci kak teden dni pred tem zaplenili pri svojem vdoru na Dvor ob Krki, kar naj bi služilo za slepilo partizanskim borcem, ki so takrat nosili take uniforme. To pa se jim je kasneje pri Koprivniku grdo otepalo. Glavna, v Kočevju za napad zbrana skupina je poleg nemških policijskih enot štela nad 2100 domobrancev, novomeška pa, kot je razvidno iz ohranjenih nemških poročil, 426 Nemcev in 713 domobrancev, skupno 1139 mož s 24 oficirji.

V Kočevju zbirajoče se nemško-domobranske enote so v noči med 13. in 14. novembrom pričele s svojimi premiki proti Beli krajini. Razdeljene so bile na tri skupine. Prva je kot predhodnica prodirala skozi Livold in Mozelj v Knežjo Lipo in od tam skozi Nemško Loko na Mavrlen, glavšina pa je z eno kolono prodirala po isti poti do Nemške Loke in od tam krenila proti Hribu in Koprivniku, kamor je istočasno tretja kolona prihajala preko Mačkovca. Sovražnik je poleg običajnega pešadijskega orožja imel s seboj tudi dve havbici 105 mm, en protitankovski top 65 mm, več težkih minometalcev in tovorni, sanitetski ter tri osebne avtomobile.

Novomeška skupina je prodirala proti Beli krajini prek Uršnih sel in Pribišja ter z eno svojo kolono prodrla za kratek čas v Semič, od koder pa se je morala takoj vrniti, ker je bila medtem njena druga kolona pri Pribišju že napadena. Predhodnica kočevske skupine se je v noči in zgodnjem jutru 14. novembra v varstvu megle pretihotapila na robove Bele krajine na Dobliški gori, Mavrlenu in Stražnem vrhu ter skozi gozdove prodrla za pičlo uro v bližino Kanižarice in v Črnomelj, od koder pa se je morala takoj vrniti. V Črnomlju ji je uspelo požgati le poslopje meščanske šole.

Medtem so se že zgrinjale partizanske enote. Med prvimi so posegle v boj podoficirska šola VII. korpusa in enote Dopolnitvenega bataljona VII. korpusa, ki so napadle sovražnika na Stražnem vrhu in na Mavrlenu ter ga prisilile k umiku. Sovražna glavšina je ta čas bila še na odseku

Koprivnika, kamor je prodrla že 13. novembra po trdih bojih s 4. bataljonom Belokranjskega odreda, ki je bil na položajih pri Čepljah in Brezovici. Pri tem je prišlo celo do spopada med domobranci samimi, ker so nekateri domobranski oddelki pri slabi vidljivosti zamenjali svoje lastne v angleške uniforme oblečene čete s partizani. O tem pravi poročilo organizacijskega štaba slovenskega domobranstva št. 5953: »Žal je radi nepoznavanja terena in nedovoljne zveze med seboj prišlo do spopadov med samimi domobranci, pri čemer je bilo tudi precej žrtev«.

Medtem so se že približevale Koprivniku enote XVIII. divizije, ki so iz svojih položajev v Suhi krajini naglo napredovale sovražniku za hrbet: 14. novembra so bataljoni VIII. in X. brigade s specialnim bataljonom ob petih zjutraj krenile preko Smuke, Starega Loga in Rajhenava v Podsteno ter v zgodnjih jutranjih urah drugega dne prodirale proti Hribu in zasedle obvladujoče višine ter udarile na sovražno kolono, ki se je pomikala iz Nemške Loke proti vasi Hrib. Skoro istočasno je X. brigada napadla nemško-domobranske enote v Koprivniku in jih po hudih bojih pognala v beg proti Kočevju. Proti večeru 15. novembra je bil zlomljen vsak poziv na odpor, sovražne enote pa razbite tako, da so se nekatere male skupine morale kar na lastno pest prebijati v svoje izhodišče. Kočevska skupina je v teh bojih utrpela težke izgube, izgubila vsa motorna vozila in mnogo orožja in opreme. Nič drugače ni bilo z novomeško skupino, ki je bila pri Pribišju ponovno obkoljena in pognana v beg proti Novemu mestu.⁴⁹

Cilj novembrskega napada na Belo krajino pa že ni bil več samo v tem, da bi zadali udarec partizanskemu zaledju, kot je to v svojem poročilu poudarjalo tako nemško kot domobransko poveljstvo, temveč bi imel služiti že kot uvod za zasedbo Bele krajine, ki je bila predvidena za prvo polovico januarja 1945. To naj bi omogočilo ali vsaj olajševalo izgradnjo nove obrambne linije, ki jo je nemško vrhovno poveljstvo snovalo v širokem prostoru med Reškim zalivom in Donavo. Ta nemški načrt je razkril dobrih štirinajst dni po vdoru v Belo krajino — 3. decembra 1944 — Višji komisar Jadranskega operativnega področja dr. Friedrich Rainer v svojem govoru pred funkcionarji nacistične stranke v Kranju, ko je dejal:

»Sovražniku namreč lahko uspe prodor ob Dravi, s čimer bi nas prisilil k umiku, ker ima možnost, da na ozemlju, zasedenem po upornikih, zbere svoje divizije, ki bi nam mogle postati nevarne. Lahko se izkrca po zračni poti in če npr. ne bomo mogli več držati fronte v Beli krajini, se bomo morali daleč umakniti, ne da bi mogli izgraditi novo fronto.«⁵⁰

V letu 1945 je šlo Nemcem le še za to, da si omogočijo odstopnico svojih armad iz Bosne in Hrvatske, ki so se že stalno umikale. Formiranje naše IV. armade in bojni načrti, ki so ji bili načrtani, ter njihovo postopno izvrševanje, vse to je slovenskemu bojišču iz dneva v dan stopnjevalo

⁴⁹ Škerl, Bibliografija št. 1742, 3639—3641.

⁵⁰ Škerl, Bibliografija št. 1737.

pomembnost. Slovenija je bila pod upravo Rösenerja podrejena XVIII. vojni oblasti v Salzburgu. Da bi nemško vrhovno poveljstvo nekako konsolidiralo komandne odnose med poveljstvi v Sloveniji in Grupe armad »C«, ki je bila na področju Istre, Kvarnerskih otokov in severozapadnega dela Gorskega kotara, ter poveljstvom Grupe armad »E«, v katere področje je spadal vzhodni del Gorskega Kotara, je sredi aprila 1945 podredilo Rösenerja Grupi »E« kot komandanta zaledja. Da bi preprečili prodiranje naše IV. armade proti Trstu in stari avstrijsko-italijanski meji, so Nemci poizkusili organizirati fronto na črti Kraljevica—Delnice—Kočevje—Žužemberk in hoteli pri tem izkoristiti za obrambo ugoden teren in stare italijanske ter jugoslovanske utrjene položaje. Vsa fronta od morske obale do Krke naj bi ne bila med seboj taktično povezana, temveč naj bi samo z vrsto utrjenih položajev zapirala važnejše prehodne smeri proti severozapadu.

Takrat je bilo na našem dolenjsko-notranjskem področju sedem SS policijskih bataljonov, polk Vlasovcev, SS podoficirska šola, njim ob strani pa šest udarnih bataljonov in triinštirideset čet Slovenskih domobrancev z novimi postojankami: Videm, Kopanj, Račna, Čušperk, Zdenska vas. Na svojem umiku so bili konec aprila na kočevsko-notranjskem predelu še trije polki srbskega prostovoljskega korpusa, dve četniški brigadi, nekaj artiljerije in dve tankovski četi. Sovražne sile so skupno štejele okoli 16 500—17 000 mož.

V zvezi z izvajanjem gori omenjenih načrtov so bili v marcu in aprilu hudi boji predvsem na severnem delu Roga, ker so Nemci za vsako ceno hoteli zavarovati prehod iz Kočevja prek Smuke k Žužemberku in od tod dalje v Mirnsko dolino in prek Save. Domobranci in Nemci so iz Suhe krajine vdrli na Rog vse do Podstenic in Rdečega kamna ter Tople Rebri in Komolca, pri čemer so uničili bazo VII. korpusa in Partizansko tiskarno, v dolini pa zasedli tudi Dolenjske Toplice. 18. aprila je bila XVIII. divizija na položajih v smeri Poljane—Črmošnjice, XV. divizija pa na položajih okoli Tople rebri in Komolca. Boji so se nadaljevali vse do zadnjih dni aprila, ko so nemške in domobranske enote prodrle do Fabrovega križa in Pogorelca na Rogu ter se ustalile v okolici Dolenjskih Toplic. V tem času je sovražnik poizkusil zavzeti tudi vse Kočevsko: 18. aprila je 503. četniški korpus vdrl prek Osilnice na Brod na Kolpi in v Banjo Loko ter prodiral do Štalcarjev, kjer je bil 20. aprila razbit. Enote VII. korpusa so ponovno zavzele Štalcarje, Moravo in Inlauf, 25. aprila pa je sovražnik z podporo iz Kočevja zopet zavzel položaje Fridrihštajn—Visoka gorica—Štalcarji—Morava—Ajbelj—Dolenja in Gorenja Briga—Inlauf—Borovec in Koče.

V času, ko so se začele zaključne operacije za osvoboditev Trsta, je dobil VII. korpus povelje, da zaščiti desni bok naše IV. armade in operira v smeri Stari trg na Kolpi—Kočevje—Ribnica—Ljubljana. Operacije za zavzetje Kočevja, ki so ga v širokem loku obkrožile enote XV. in XVIII. divizije, so se začele 2. maja, napad sam pa 3. maja in v noči od 3. na 4. maj se je sovražnik iz Kočevja umaknil. Po osvoboditvi Kočevja so enote

VII. korpusa krenile proti Ribnici in jo 5. maja zasedle, istega dne tudi Velike Lašče in od tam prodirale proti Ljubljani.⁵²

Umikajoči se Nemci in domobranci so še zadnje dni pred begom zagrešili težke zločine s pobijanjem naših ljudi v Rabnici, kjer so ubili mater in hčer iz družine Arko, zlasti pa na Turjaku, kjer sta med drugimi žrtvami bila tudi dr. Vito Kraigher in dr. France Mesesnel.

Po štirih letih bojev in trpljenja, v katerih je v kočevskem okraju 2198 ljudi ali nad 10 % tamkajšnjega prebivalstva žrtvovalo svoje življenje in je bilo požganih nad 9000 stanovanjskih zgradb in nad 4800 gospodarskih poslopij,⁵³ je bila Kočevska in z njo ostala Dolenjska zopet svobodna.

⁵² OSLOBODILAČKI RAT..., str. 632—635; ZAVRŠNE OPERACIJE..., str. 668 sl. Ferenc Tone, ZAKLJUČNE OPERACIJE ZA OSVOBODITEV NAŠE DOMOVINE, Kronika VIII, št. 2, str. 76 sl.

⁵³ KOČEVSKO 1956, str. 161.